

Tape 1

Side A

A: 19. júna 2006. Pani Radová, najprv by som sa opýtal na pôvod vašej rodiny z oteckovej strany. Viete mi povedať, odkiaľ pochádzajú vaši starí rodičia?

B: O tom viem, že môj starý otec sa narodil v Maďarsku, v Pápe. Ale nič ďalšieho neviem a moja babka, teda otcova mama, neviem, kde sa narodila.

A: Starý otec sa volal?

B: Rosenberg.

A: Rosenberg Rudolf a stará mama bola Rozália, rodená Goldschmidt.

B: Áno.

A: Teraz by som sa chcel opýtať, čím sa zaoberal starý otec?

B: Starý otec, jak sa tomu hovorí? Na jarmoku predával potreby pre dedinských obuvníkov. Čiže kože a takéto veci.

A: A čo sa týka babičky?

B: Tak ona bola doma s deťmi.

A: Ona bola v domácnosti. Chcel by som sa opýtať, kde sa usadili starí rodičia?

B: Oni žili v Trnave. Otec sa tam narodil, aj jeho súrodenci sa tam narodili.

A: Viete mi povedať, ako sa dostali do Trnavy?

B: Nie.

A: Nie, nemáte o tom informácie. Teraz by som sa chcel opýtať, na to rodinné zázemie. V akých pomeroch žili?

B: Kto, tí starí rodičia? Neviem dohromady nič, lebo ten starí otec zomrel ešte... a tam zostali tri deti. Babka sa znovu vydala a mala ešte jedného syna. Čiže tam boli štyri deti, ako bolo potom, keď tam bol ten druhý manžel, o tom neviem nič, lebo môj otec ako dvanásťročný išiel do učenia do Viedne a on mal slabé kontakty s rodinou, tak zato ani neviem nič.

A: Takže o tomto viacej toho neviete.

B: Nič nebudem vedieť povedať.

A: Áno. Ešte by som sa opýtal na náboženské presvedčenie tejto rodiny. Nakoľko dodržiavali?

B: To neviem.

A: Dobre. Chcel by som sa opýtať, či ste počuli od otecka príbehy, alebo dokonca legendy, či sa rozprávali o tejto strane rodiny?

B: Nie, on len rozprával, za akých ťažkých pomerov žili, keď mu otec zomrel, a že dvanásťročného ho poslali z domu, lebo on bol najstarší, ešte zostali ďalšie deti, tak tým sa odľahčilo jeho mame a ďalej neviem o tom nič. Len ako už rozprával o tom, lebo vo Viedni bol v učení. Vyučil sa za kníhviazača a potom sa pretĺkal všelijako.

A: Chcel by som sa opýtať, spomenuli ste, že otecko mal ďalších troch súrodencov.

B: Mal, áno.

A: Vedeli by ste aspoň ich mená?

B: Samozrejme.

A: Tak ďalší po oteckovi bol?

B: Tam bola staršia sestra od neho, tá sa volala Johana Adlerová.

A: Čo sa stalo s Johanou? Vedeli by ste o nej niečo povedať?

B: Pravdaže posledný list od nej prišiel z Terezína a potom zrejme ju deportovali do Osvienčima. Ona žila vo Viedni v '38, keď Hitler obsadil Rakúsko, ona prišla k nám do Topoľčian a u nás žila, kým ju nedeportovali. Mimochodom ju, kedy to bolo? 4. novembra 1938, keď vyviezli tých Židov, čo nemali v poriadku štátne občianstvo, tak ju vyviezli kdesi tuna na hranice. To bolo do zeme nikoho. Ona sa už odtiaľ nevrátila, ale išla do Brna a tam žila, kým ju nedeportovali.

A: Do Brna ku komu?

B: Nevie, pravdepodobne tam nejako sama existovala.

A: A mala ona aj rodinu?

B: Ona mala štyroch synov.

A: Čo sa stalo s jej rodinou?

B: Teda jeden zomrel ešte pred druhou svetovou vojnou. Oni boli o hodne starší odo mňa. Keď si všimnete, otec sa narodil 1876 a ona bola staršia, takže jej synovia by mohli byť mojimi otcami. Vekove to bol taký rozdiel. Mala jedného, ten sa volal Alfred. Ten zomrel pred vojnou. Bol ďalší Rudolf. Ten emigroval do Palestíny, ale nemali sme žiadnu správu o ňom. On išiel vtedy, ako ilegálne sa vtedy chodilo. Potom bol Arnold Rosenberg. Rudolf sa volal Adler. Nie, pardon, Arnold bol otcov brat. Ona mala ešte ďalších dvoch synov a síce Richard a Fritz. Ten Arnold nepatrí tam. Obidvaja zahynuli cez vojnu.

A: A táto Johana Adlerová, čím sa zaoberala ona? Neviete?

B: Nevie nič. Ja viem práve, vtedy som ju spoznala, keď prišla z Viedne v '38 roku.

A: Takže teraz by som sa opýtal, na otcovho ďalšieho súrodenca.

B: Tak Arnold Rosenberg. Ona žila vo Viedni, táto Johana. Arnold Rosenberg, ten žil v Budapešti. Mal syna, ten sa tiež volal Rudolf. To všetci sa potom po dedovi volali, aj môj brat. Rudolf, ten Rudolf emigroval do Čile pred druhou svetovou vojnou a v Budapešti zostal tento Arnold s manželkou, tá sa volala Malvína a ich zastrelili.

A: Ako sa to stalo?

B: V štyridsiatom..., kedy to strieľali, Szálasi?

A: '44, 5.

B: No. Oni mali Švajčiarsky pas, od jak sa volá?

A: Raol... Ale budeme vedieť. Ten švédsky diplomat.

B: Áno oni mali od neho pas, ale to nepomohlo.

A: Čím sa zaoberal Arnold?

B: On mal myslím, že továreň. On bol bohatý dost'. Viem, že býval na Rózsadombe, to niečo znamenalo, ale ja som tam nikdy nebola.

A: A o tom Rudolfovi ste neskôr niečo počuli?

B: On sa tu po vojne ukázal a môj otec išiel za ním do Bratislavy. Viem, že si od otca požičal nejaké peniaze a od vtedy sa neozval. Vôbec nemám žiadne správy z tejto strany rodiny, od nikoho. Štvrtý, čo bol potom z druhého manželstva mojej babky, ten sa volal Max Weiner.

A: Čo bolo s Maxom?

B: On bol povolaním účtovník. Pracoval voľakedy v Trnavskom cukrovare. Cez krízu prišiel o zamestnanie a potom žil u nás v Topoľčanoch, až kým ho nedeportovali v '42.

A: Mal taktiež rodinu Max?

B: On bol rozvedený.

A: Ja by som sa chcel opýtať, čo sa stalo s ním počas vojny, keďže už v '42 bol deportovaný?

B: Však to bolo počas vojny.

A: Ja viem, ale čo sa s ním potom stalo?

B: Neviem.

A: Ale vojnu neprežil?

B: Nie, nie. On mal vtedy asi päťdesiat rokov, keď ho deportovali a chorľavý človek to bol.

A: Takže teraz by som sa opýtal na vašich rodičov. Opýtal by som sa, kedy a kde sa narodil váš otecko?

B: Otec sa narodil v Trnave, 1876.

A: Tu je aj tá zmena mena. Kedy prišla tá zmena a prečo?

B: Pravdepodobne ešte za Rakúsko - Uhorska, pred prvou svetovou vojnou. Ja myslím, že z dôvodov, zamestnania. Lebo on robil, jak sa to... obchodného cestujúceho, už potom a predával kancelárske potreby rôznym notárom a tí naliehali na neho, to bolo za Rakúsko – Uhorska, že aby si zmenil meno a on si vtedy zmenil meno. Takže mi zanechal jedno veľmi dobré meno.

A: Chcel by som sa opýtať, rozprávali sme sa o tom, že ako dvanásťročného ho poslali do učenia, do Viedne, ako dlho on v tej Viedni pobudol?

B: Ja myslím, že asi do roku 1912 počítam. On sa potom zoznámil, lebo moja mama bola jeho druhá manželka, zoznámil sa so svojou prvou manželkou na týchto cestách. To bola vdova. Mali obchod, do ktorého on tovar dovážal a tak sa zobrali. Ona zomrela po prvej svetovej vojne.

A: mal otecko z toho manželstva deti?

B: Nie.

A: Kde spolu žili?

B: V Topoľčanoch. Otec sa tam priženil.

A: Áno. Teraz by som sa opýtal, teda, že čo bolo zamestnaním vášho ocka, sme sa už rozprávali, že bol obchodným cestujúcim, ale čo robil potom, keď sa usadil?

B: Potom prebral ten obchod a ten obchod viedol a rozvíjal. Tam bola aj kníhtlačiareň a kníhviazačstvo, až kým mu to nearizovali. V '41 mu to arizovali.

A: Viete aj meno arizátora?

B: A jak, Štefan Radič.

A: K tomu by som sa neskôr vrátil.

B: To bola pekná sviňa ináč, gardistická.

A: Chcel by som sa opýtať, aká bola tá rodinná situácia, už keď otec bol...

B: Môj otec bol, ako sa to povie, nemecky Wolhabend, proste bol v dobrých finančných pomeroch.

A: tak, keď ste žili v tých lepších finančných pomeroch, opýtal by som sa, či mal otecko aj nejaké záujmy, kde dával peniaze?

B: On mal rád vkladné knižky.

A: Jaj, takže ich ukladal len.

B: Áno.

A: Potom z toho veľa nemal.

B: Nie. To nám potom všetko vzali. O všetko sme prišli.

A: Teraz by som sa opýtal na to isté, ale z mamičkinej strany.

B: Moja mamička sa narodila v Zbehoch. Jej otec tam mal jedno hospodárstvo v prenájme. To nebolo jeho vlastníctvo a mama pochádzala zo šiestich detí.

A: K tým deťom by sme sa potom vrátili, ale už keď sme pri mamičke, tak začnime najprv starými rodičmi a opýtal by som sa, odkiaľ pochádzali starí rodičia?

B: Môj dedo pochádzal z Dolných Otrokoviec. My sme sa tam cez vojnu aj zachránili, to vám budem potom rozprávať. Moja babka sa narodila pri Topoľčanoch vo Vítkovciach. To bola jedna veľká rodina Deutelbaumovci. Tam bolo dvanásť detí a moja babka bola najmladšia. V generácii mojej mamy ich bolo štyridsať šesť, alebo štyridsať osem, tých bratrancov a sesterníc, ale asi trištvrtina z nich neprežila.

A: Ja by som sa opýtal na starého otca. Pamätáte sa na hospodárstvo starého otca?

B: Ja som tam nikdy nebola. Lebo, keď oni boli starší, potom nechali hospodárstvo svojmu synovi a oni sa presťahovali do Topoľčian. Sa pamätám, už na nich v Topoľčanoch, kde už potom starý otec zomrel.

A: Vedeli by ste mi povedať, alebo opísať ten dom, v ktorom oni žili v Topoľčanoch?

B: Oni žili, volalo sa to rafinéria. Tam mali jeden, mne sa to neľúbilo, taký tmavý byt. Tam zomrel, tam mal aj pohreb. Na to sa pamätám. Som mala asi štyri, päť rokov, keď zomrel a potom sa babka odsťahovala a už taký lepší byt mala v meste, taký dvojizbový. Dvoj, alebo trojizbový byt.

A: Opýtal by som sa teraz ešte na týchto starých rodičov, už keď si starého otca trochu pamätáte, starú mamu si pamätáte. Opýtal by som sa na nich, čo sa náboženstva týka.

B: No moja babka nosila parochňu. Ale to mi mama vyprávala, tú parochňu, to bol taký záväzok. Mala ťažko chorého najstaršieho syna a to sa vtedy tak, že keď sa uzdraví, bude

nosiť parochňu. Ona nosila parochňu. Takú nevkusnú parochňu mala, strašnú. Kóšer, skutočne. Ona bola, tak ako boli bežne tí veriaci. Sviatky dodržiavala. Každý piatok večer sa zažali sviečky.

A: Chodievali ste k nej piatok večer?

B: Nie chodievali, ale ja som u nej aj jeden čas bývala, lebo môj brat dostal šarlach a mňa k nej odlifrovali. Tak ja si dobre pamätám tie pomery u nej.

A: Porozprávajte nám niečo o tom spoložití.

B: Ja som potom s ňou ešte bola, som ju ako strážila. Sa pamätám, v '39 roku to bolo. Lebo vtedy pochodovali cez Topoľčany, na tej ulici, kde ona bývala, vojaci nemeckí, ktorí prechádzali cez Slovensko, do Poľska. 1. septembra 1939 začala vojna, tak to bolo v tom období. To boli moje prázdniny. Ja som u nej vtedy bývala. Ona ma učila štrikovať a hodne ma naučila, čo sa týka týchto ručných prác. Ona bola diabetička, to viem. Takže ona, keď robila niečo, tak to nerobila s cukrom, ale so sladidlom, sacharín bol a už mi to nechutilo. Ja som ju mala veľmi rada.

A: Aký vzťah ste mali. Aké mala vlastnosti babička?

B: To je ťažko povedať. Ja som ju mala veľmi rada. Myslím, že zo všetkých vnúčat, ktoré mala, ja som ju mala najradšej. Lebo tí ostatní, toľko s ňou neboli, ako ja. Ona, učila ma všeličo. Väčšinou v tej domácnosti sa motala a pamätám sa, že vtedy, keď išli tí vojaci, si sadla na moju posteľ a triasla sa, aby ma nezobudili. Ja som spala ako drevo. To viem, to sa pamätám a ešte aj ona k nám chodila viacej, lebo my sme mali kúpeľňu a ona nemala. Tak každý týždeň, pred sobotou, sa chodila okúpať. Takže vtedy sme ju mali a potom cez vojnu, jeden čas bývala u nás a ja som s ňou v jednej izbe bývala vtedy. Chceli ju zobrať do transportu, kričali na ňu a chudera, ona mala vtedy okolo 73, 4 rokov a ja som aj v tej minulej výpovedi hovorila, strašne dezorientovaná bola.

A: Kto na ňu kričal?

B: No tí, lebo prišiel jeden Nemeec, jeden policajt, jeden gardista a jeden žandár. Tak štyria chodili a v noci prišli pre ňu, niekedy o tretej.

A: Ktorý to bol rok, '42?

B: '42 to bol. Moja mama mala výnimku. To je tiež jedna dlhá história, neviem, z ktorého konca to mám začať. Mama mala výnimku, a vtedy na tej výnimke, to bola tá žltá výnimka. Na výnimke bola pripísaná aj ona. Takže vtedy, tí ktorí mali výnimku, chránili aj svojich rodičov. Potom to zrušili a potom vždy zrušili nejaké výhody a potom, mama mala jedného brata lekárnik a ten, lebo potom, už len akademicky vzdelaní mohli ako ich chrániť. Tak moja mama posla toho najstaršieho brata, Rintela, do Prievidze. Strýko bol v Prievidzi, aby predtým, ako bude pripravený transport v Topoľčanoch, on ho doviedol tým taxíkom nazad. On ukázal svoju žltú legitimáciu, kde aj ona bola. Potom ju museli vziať do Prievidze. Som ju videla len raz už, od toho '42 roku.

A: Čiže tento brat žil v Prievidzi.

B: On nežil, on pôvodne žil v Hlohovci.

A: A prečo ju zobrali do Prievidze?

B: On žil v Hlohovci, a jeho arizátor, on mal lekárňu v Hlohovci. Jeho arizátor ho vyhodil „štando péde“, arizoval. Ináč, mimochodom, ten jeho arizátor bol zakladateľ Slovakofarmy.

A: Ako sa volal?

B: Doktor Entner, Nemeč a ten ho vyhodil a on si potom našiel miesto v Prievidzi. Tak potom sa odsťahoval do Prievidze a tam bola moja babka, až do '44 roku.

A: Ako sa volal ten mamin brat?

B: Maximilián Goldberger. Mama mala päť súrodencov. Boli šiesti.

A: Viete mi niečo povedať aj o ostatných maminých súrodencoch?

B: No všetkých som poznal.

A: tak pristavme sa pri Maximiliánovi.

B: Maximilián, to bol jediný, čo mal vysokoškolské vzdelanie. On sa veľmi bohato oženil s jednou, Edita Lintenbergová, sa volala. Edita Lintenbergová, ona pochádzala z Topoľčian. Tam bolo veľké veno. A mali jednu dcéru, tá sa volala Lili. Bola o rok mladšia odo mňa. 1930 bola ona. Pekné také tmavé dievča. Veľmi zle skončili.

A: Čo sa stalo s nimi?

B: Oni z tej Prievidze, bolo povstanie a oni odišli na povstalecké územie. Tak ako sa likvidovalo to povstalecké územie, tak išli do hôr. Jeho manželka tam stúpila na mínu a na ten zvuk prišli, neviem či Nemci, alebo gardisti. Ona bola mŕtva a ostatných vzali a zavreli do maštale v Motyčkách a tú maštal' podpálili a pochovaní sú na Starých Horách.

A: Ďalší mamičkini súrodenci?

B: No najstarší brat sa volal Viktor Goldberger. Mal manželku Aranku, rodenú Rosenthalovú. Tí žili v Prievidzi. On tam mal veľký textilný obchod a mali dcéru, tá sa volala Trúda, 1922. No a v '42 ju vzali s dievčatami v prvých transportoch. Otec ju chcel vykúpiť, povedala, že ona chce ísť s kamarátkami. Rodičia potom sa dostali do Novák a na Yom Kipurový transport sa prihlásili, že idú z dcérou. Tá dcéra už vtedy nežila. Takéto tragédie, strašné.

A: Ostatní?

B: Ostatní? Potom tam bola Ella. Tá bola staršia od mojej mamy. Tá mohla byť narodená asi, tento bol narodený v roku 1892. Voľakde mám aj jeho rodný list, ale však to není podstatné. Ona bola medzi nimi. Viktor, potom bola Ella a tá bola vydatá v Debrecíne. Krauszová a ich deportovali v 1944 a nemám absolútne žiadnu správu.

A: A jej manžel, čím sa zaoberal?

B: On mal obchod s obuvou.

A: S obuvou, takže tam v Debrecíne. Mali aj deti?

B: Nie.

A: Ďalšia mamičkina sestra?

B: Bola Jolana Guttmannová, tiež také tragédia. Guttmannová, nie, lebo ten Guttmann potom zomrel a ona sa vydala za Freulicha. Keď ju deportovali, bola Freulichová. Ale mala syna, Mikuláš Guttmann, o rok mladší odo mňa. Ten žije v Izraeli a on, tej jej manžel Freulich mal výnimku, až do '44 roku. On bol nejaký išpán na nejakom statku a prišli pre nich a chytili jeho a to decko a ona sa ukryla a ona sa potom išla dobrovoľne prihlásiť. Ten muž a to decko prežili vojnu a ju zabili. Strašné veci, strašné.

A: Ako prežili?

B: Oni boli najprv v Osvienčime a potom ich deportovali do Glivíc, do tých uhoľných baní a tam prežili vojnu. On sa veľmi staral o neho. Ten Freulich, však Miki mal vtedy štrnásť rokov, bol ešte decko. Ten mu pomohol zachrániť sa.

A: A oni šli spolu do Izraela?

B: Áno v '49.

A: Takže už rovno do Izraela. Mali ste s nimi aj nejaký kontakt?

B: Stále, s tým Mikim mám stále kontakt. Je mojim najbližším príbuzným.

A: Takže toto je z mamičkinej strany rodina.

B: Počkajte, ešte posledný, Béla Goldberger. To je ten, ktorému nechali to poľnohospodárstvo. On tam gazdoval.

A: Môžem sa opýtať takú otázku, skočím Vám do reči, prečo najmladšiemu?

B: Lebo ten najstarší mal svoj chleba. To bol ten, čo mal obchod s textilom v Prievidzi. Ten už bol vtedy ženatý. Ten už vyženil vtedy ten obchod a mal svoj chlieb. Oni ho poslali do učenia. On bol vyučený ako obchodník. Tak a ten druhý bol lekárnik toho si nechali doma a ten dostal potom...

A: On sa oženil potom, Béla?

B: On mal manželku. Volala sa Ezna. Rodená Zobelová. Pochádzala z Dunajskej Stredy. Ale ona bola poľského pôvodu. Jej rodičia prišli do Dunajskej Stredy z Poľska, ale to neviem kedy.

A: Tam bolo veľa takých rodín, čo prišlo do Dunajskej Stredy.

B: Áno? Tak oni boli Zobelovci. Jej matka zomrela ešte pred vojnou a otca a syna deportovali, keď Ad'ari ešte vôbec nedeportovali. To asi neviem ako. Viem, že ich deportovali ešte v '39 alebo '40.

A: Chcem sa opýtať, mali spolu Béla s Ernou deti?

B: Mali deti. Syn sa volal Zoltán, Schlomo, žije tiež v Izraeli a Márta, tá tiež je v Izraeli, Márta Kohen. Títo, ten strýko Vojtech, Béla s rodinou, my sme sa spolu zachránili. To vám budem potom rozprávať.

A: Teraz prejdeme naspäť k mamičke. Ja by som sa chcel opýtať, mala mamička nejaké školy?

B: Nie, ona mala mešťanku.

A: Ako sa spoznali rodičia?

B: Geredáte Party. Otec bol vdovec, ona bola vdova. V tom dome, čo otcovi patrilo, býval jeden príbuzný, jeho žena bola príbuzná toho Viktora, no a bolo to.

A: Opýtal by som sa inak. Vedeli by ste mi povedať niečo o mamičkinom prvom manželstve?

B: To bol, tento, ten Hugo Rintel sa volal. On zomrel asi tridsať ročný. Rakovinu mal, lymfosarkóm mal. Takže mama s ním bola veľmi krátko a ten môj brat mal myslím dva roky, keď on zomrel..

A: Ten Andrej. Čiže on zomrel v '24. Čim sa on zaoberal?

B: On bol tiež nejaký išpán, niekde tuná v Tardóskede, alebo ako sa to volalo?

A: Tvrdošovce.

B: Takže tam aj zomrel.

A: Mamička tam tiež vtedy žila?

B: Ona tam žila vtedy. Keď zomrel, tak potom šla mamička k rodičom. Tí žili vtedy ešte v Dolných Otrokovciach. Ona aby nebola na krku rodičom, si tam otvorila taký dedinský obchod a krčmu. Tým vydržovala seba a syna.

A: Teraz by som sa chcel opýtať, kedy a kde sa rodičia zosobášili?

B: No však to boli dve svadby. Najprv bola táto, civilná, tá bola v Horných Otrokovciach. Potom bola tá pravá svadba. Tá bola potom v Piešťanoch.

A: Kto ich oddával.

B: Nejaký rabín, neviem.

A: Mali ortodoxnú alebo neologickú svadbu?

B: Ortodoxnú. Topolčany boli všetko ortodoxní.

A: teraz by som sa chcel opýtať, akým jazykom sa medzi sebou rozprávali rodičia?

B: No u nás doma sa hovorilo nemecky. Otec to doniesol ešte, však on prišiel z Viedne. Mama vedela nemecky, ale jej materinským jazykom bola maďarčina. Takto, rodina rozprávala nemecky. So slúžkou sa rozprávalo slovensky a rodičia, keď chceli, aby sme nerozumeli, rozprávali medzi sebou maďarsky. Takže u nás sa tromi jazykmi hovorilo, ale najviac nemecky.

A: Teraz by som sa opýtal na oblečenie rodičov. Ako sa obliekali? Či to bolo aj v spojitosti... viete pokrývka hlavy...

B: Nie, nie, nie, nie. Môj otec bol, však to budete aj na tých fotkách vidieť. Chodil v obleku. Vestu mal, hodinky zlaté s retiazkou zlatou.

A: A mamička?

B: mama chodila v hodvábnych šatoch hlavne. V hodvábnych šatoch chodila, ešte u mňa v byte bývala, až do smrti, ešte aj vtedy chodila v hodvábnych šatoch. Som zháňala hodváb.

A: teraz by som sa chcel opýtať povahovo, ako by ste vedeli svojho otecka opísať?

B: Otecko bol, nie je to tak jednoduché. By som povedala, v prvom rade bol dosť láskavý človek. Lebo on už bol dosť starý, keď sme sa narodili. Brat, keď sa narodil, mal otec 52 a ja, keď som sa narodila, mal otec 53, ak to boli jeho poklady. A staral sa veľmi o ten obchod, tým on žil a teda pre tú rodinu a s mamou veľmi dobre vychádzali, neboli takí nejakí... On tak trochu frfotal po nej a vedeli to navzájom. Ináč jeden veľmi čestný človek. To chcem povedať, že u nás sa veľmi dbalo na to, čestný, slovo sa dodrží, neklame sa. Viete, také zásady, ktoré dneska nie sú vôbec samozrejmé. Proste vy ste to videli, keď sa so mnou dohovoríte, že je to tak, tak je to tak a môj brat ešte zásadovejší.

A: Teraz by som sa mamičky opýtal, čo sa týka povahových vlastností?

B: Mama bola veľmi prísna. Veľmi bola prísna. Ona veľmi zdôrazňovala, aké povinnosti človek má, o právach sa nehovorilo nikdy.

A: Nejaký príklad nám povedzte, na čom by sa to dalo opísať?

B: Nevieť, uť. Nevieť takto narýchlo. Ale vťak vťetko boli povinnosti. No veľmi dobre sa starala o domácnosť. Mala takú v'chóvec domácnosť. Otec to bolo, v tom ich vzťahu, on straťne ľubil dobre jesť a ona dobre varila. To bolo, on ju stále chválil. Taká kuchárka viacej neexistuje. Ako decko si pamätám viete. Za to, ako decko, lebo potom keď prišli tie ťaťké časy, uť to nebolo také. Tam bola nervozita a uť tie priority boli niekde celkom inde. Takťe uť to nebol ten normálny ťivot.

A: Ja by som sa teraz opýtal, vedeli by ste nám opísať ten dom, v ktorom ste vyrastali?

B: To bol jeden jednoposchodový dom, ktorý mal dvor, kde nebola záhrada. Nič nebolo, to bolo vťetko vycementované a vpredu boli dva obchody. Jeden bol náš a jeden bol prenajatý. Hore to malo štyri okná. Tam bol veľký byt. To bol náš byt. Ten bol štvorizbový, kúpeľňa, predizba. Potom bol takzvaný gánek. Takto bol ten dom. Potom išli kolmo na to, kolmo na to išla taká podlhovastá časť. Dole boli dielne. Tá kníhviazačská a tlačiareň. Nad tým bol jeden byt a tam bol ten gánek sa tomu hovorilo, pavlač a vzadu boli dva také mizerné byty v prízemí.

A: Prenajaté?

B: Prenajaté. Jeden jednoizbový a druhý dvoj, alebo trojizbový. A tí čo bývali v tom väčšom byte dolu, tak tí mali ten obchod.

A: To bola tieť židovská rodina?

B: Áno, Schickovci. Nevieť, či poznáte v Bánovciach Pipku Schickovú, tá bola vydatá za jedného z tých Schickovcov. Aj hore na poschodí bývala jedna rodina, Freundovci.

A: Oni boli poboťnejší, ako vaša rodina? Mali deti?

B: No Freundovci mali dospelé deti. A títo Schickovci mali tieť deti. Tam boli traja synovia a jedna vydatá dcéra.

A: V podstate sme sa rozprávali o tom, ako bol zariadený dom, pamätáte si to?

B: Pravdaťe si to pamätám. Dost' staromóдне to bolo, ale také, jak sa patrí, viete. Tak napríklad, neboli tam také vymoťnosti. Napríklad v kuchyni dlážka bola drevená. Také staré bolo vťetko. Ale mali sme vodovod, čo vtedy bola veľká vec. Teda mali sme aj kúpeľňu a v kuchyni tieť bol vodovod.

A: teraz by som sa chcel opýtať, či ste mali aj nejakých pomocníkov popri dome?

B: Mali sme personál. Personál bola slúťka a potom bola Kinderfräuline, pri deťoch bola.

A: Najprv by som sa opýtal na povinnosti tej slúťky.

B: Veľmi neviem, tam komandovala moja mama. To ja neviem. Tak ona, takto by som povedala. Každý týťdeň chodila eťte jedna takzvaná pedimérka, ktorá robila to veľké drhnutie. Lebo schody boli drevené. To sa drhlo vťetko. To robila tá, raz za týťdeň. Slúťka upratovala byt a varila. Mama nachystala. Išla s ňou nakúpiť na trh, ona to doniesla. Mama vydala rozkazy a išla do obchodu, dole pomôcť otcovi. Slúťka varila, potom sa prišlo hore. Slúťka prestrela a riad umýla a tak.

A: A čo sa týka tej vaťej vychovávateľky?

B: tak tú som mala veľmi rada. Aj ona mňa.

A: Pamätáte sa aj na jej meno?

B: Pravdaže. Takto, to bola posledná, ktorá bola u nás. Počkajte, osem rokov? Osem rokov som mala. Môj brat si s ňou veľmi nerozumel. On mal inú povahu ako ja. On jej tak potajomky zle robil. Štípal ju, čo ja viem, však to aj mne robil.

A: tak ako dobrý chlapec.

B: A som mnou ona bola veľmi. My sme boli v kontakte. Ešte na jej pohrebe som bola v 80-tom roku.

A: Bola kresťanka?

B: Áno a aká bola pobožná. Ma učila, hostia ako sa nesmie zahryznúť, lebo krv bude tiecť. Ona bola taká veriacca. Nie len veriacca, ale aj poverčivá a veľmi, veľmi jeden dobrý človek. Ona by bola za mňa dušu dala. Však niektoré veci, čo boli ako moje osobné, čo som ja uháčkovala ako decko, tak mi ona ukryla. Po vojne mi to priniesla. Veľmi dobrý vzťah to bol. To nebolo také, ako komunisti hovoria o vykorisťovaní.

A: Pokiaľ bola ona u vás?

B: Počkajte, ja som mala osem rokov, keď odišla. Štyri roky som mala, keď prišla a osem, keď odišla. Alebo odišla až potom, keď musela odísť. Viete, nemohli sme mať árijský personál. Veľmi sme plakali obe.

A: teraz by som sa chcel opýtať, ona mala zvlášť u vás vyčlenenú izbu?

B: Nie. Ona, tam sme boli traja. Môj brat, ja a ona sme mali jednu izbu. My sme mali jednu, potom bola spálňa rodičov. Potom bola jedna obrovská izba, takzvaná obedárňa, ktorá sa nepoužívala a potom bola ešte jedna taká obývačka a jedna obrovská predsieň a kuchyňa bola oddelená.

A: Prečo sa nepoužívala tá izba?

B: To sa šanovalo. Tam bol veľký peršan. Na tom peršane boli tie koberce a tam sme nemohli chodiť, len keď hostia prišli, alebo na pésach, seder sa tam podával. A keď niekto prišiel, napríklad, keď prišla teta z Budapešti, tak sa tam prestieralo.

A: Keď vám prišla taká návšteva, kde ich ubytovali rodičia?

B: U nás nie. Tá teta bývala u nás, ale ináč nebýval nikto u nás. Nebolo ani kde. Však my sme boli siedmi.

A: Teraz by som sa vrátil tiež k tomu bytu, ale nie k zariadeniu. Keď mal otecko tú tlačiareň, určite ste mali doma veľmi veľa kníh.

B: Nie.

A: Ako je to možné?

B: Moji rodičia veľmi málo čítali. Moja mama čítala, až keď som ju ja k tomu priviedla.

A: A čo tlačil otecko?

B: To boli tie bežné vizitky, pozvánky, plagáty. Aj knihy. Valentín Beniak svoju prvú knihu tlačil u nás. Tak všeličo sa tlačilo.

A: Koľko mal zamestnancov otecko?

B: tam boli dvaja sadzači. Môj brat, ten Andrej tam robil ako učeň. Potom v kníhviazačstve boli dvaja. Andrej sa vtedy vyučil za sadzača. Dvaja sadzači tam boli. Jeden z nich bol potom ten náš arizátor, Radič. Ten bol jeden z nich. Potom v kníhviazačstve boli dvaja. Jedna žena

a jeden muž. Schenk Mayer sa volal ten muž. A v obchode sme mali jedno mladé židovské dievča.

A: takže personál boli skôr Židia?

B: Nie to boli všetko árijci, okrem tej, v tom obchode.

A: teraz by som sa chcel opýtať z tej náboženskej stránky, ako často navštevovali rodičia synagógu?

B: Vám musím k tomu povyprávať, otec bol veľmi vlažný. Mal rád šunku, viete? Mama zachovávala tie kóšer predpisy, a keď otec si chcel pochutnať na tom, tak to sa tajilo a robilo tak, aby nikto o tom nevedel.

A: Takto by som sa chcel opýtať, tajilo sa to...

B: Aj pred deťmi.

A.: Tajil to aj pred manželkou?

B: Nie, mama to vedela. Poslala slúžku to kúpiť, lebo ona sa nemohla ukázať v tom obchode. Ale potom môj brat, ten Rudo, ten keď niečo robil, tak to robil veľmi dôkladne. Za Slovenského štátu bol zákaz navštevovať akékoľvek školy okrem židovských. Tak on sa dostal do maksike tojre tomu hovorili. To bola taká pred príprava na ješive.

A: Ako ste povedali?

B: Maksike tojre tomu hovorili.

A: Nikdy som to nepočul.

B: Ja som to tiež nepočula, okrem Topolčan. To bola jedna škola, kde mali celý deň náboženstvo, Gemaru a čo ja viem. Mňa s tým bláznil a ešte poobede mali dve hodiny občianske predmety a to bolo od štyroch do šiestej. Tam boli len chlapci. Tí boli celý deň zapriahnutí, lebo keď neboli v tej škole, tak sa museli lernovať. Dvaja, traja spolu a debatovali. Všetci ste to iste videli, jak to robia. Sa presviedčajú a neviem čo. Polemizujú. Môj brat je aj veľmi bystrý. No a to chcem k tomu povedať, že on pobláznil celú rodinu. Otec začal chodiť každý piatok do synagógy. To už boli vojnové roky. Takto, môj brat urobil skúšky, ale do gymnázia ho už neprijali. To bol numerus clausus. Tam prijali vtedy len jedného jediného. To bol 39. rok, vtedy to začalo. Potom pobláznil celú rodinu, mňa nie.

Tape 1

Side B

B: Som bola členka Hašomer Hacair.

A: Aha, takže vy ste boli ľavicovo orientovaná.

B: Ateisticky hlavne. To ja som nevedela čo je ľavicová orientácia. To ja som mala, čo ja viem, koľko rokov. Ale teda to nešlo a stál nad mamou, keď vysálala mäso, že či to robí správne a každý piatok chodil s otcom do kostola. Viete, tak vtedy môj otec začal viacej. To bolo hrozné no. Aj v Novákoch, keď sme boli, tiež bláznil celú rodinu.

A: Takže aj v Novákoch ho to držalo?

B: Ved' sa k tomu dostaneme, nie?

A: Teraz by som sa chcel opýtať, ako to vyzeralo na tie veľké sviatky u vás. Ktoré ste držali?

B: Všetky.

A: Tak poďme za radom. Roš hašana. Ako to vyzeralo?

B: Roš hašana, tak tam išli do kostola. Aj mama vtedy išla. Ja som išla za nimi, ako ich navštevovať. Ako na Jom kipur. Však tam sedeli celý deň. Aj pôst držali všetci okrem mňa a okrem Andreja, ten tiež nedržal. My sme držali vtedy spolu v tejto veci. Jom kipur, na ten erev Jom kipur bola veľká večera a vtedy prišla babka k nám. Ona išla s mamou aj do kostola.

A: Čo bolo prvé jedlo po Jom kipur, čo ste jedli?

B: neviem. Ja len viem, že pred Jom kipur bola slížová polievka mäsová.

A: Aj si pamätáte ako sa pripravovala?

B: Ale prosím vás, dodnes neviem, ako to robili. Ja mám svoje technológie. To bolo Raš hašone a Jom kipur, postili sa. Potom Pesach, bol séder. Ja som maniš tané sa pýtala. Spievali sme s mojím otcem. Dodnes to ovládam. To som mala veľmi rada. To bolo také.

A: Takže dá sa povedať, že séder, pesach, to bol váš najobľúbenejší sviatok? Zvykli ste kupovať aj nové veci?

B: To sa kupovalo na pésach vždy, nové jarné veci. Kabát som dostala na pésach, alebo tak. Áno, kupovalo sa.

A: Keď rozprávate o bratovi, tam nie je veľký vekový rozdiel,...

B: Jeden rok.

A: pamätáte sa na jeho bar micva?

B: Pravdaže. Nemal bar micva, akurát mal zápal slepého čreva, ho operovali. Všetko bolo pripravené. Naučil sa dróše. Všetko vedel. Sa pamätám, že tá sedre sa volala mišpochim, To sú ako sudcovia, súdy. Všetko mal nachystané. Však vtedy sa číta z Tóry. To všetko vedel. Však dostal zápal slepého čreva. On dodnes tvrdí, že to nebol zápal, len sa chcel uliať zo školy a vyústilo to do operácie. A nekonalo sa bar micve. Ja sa pamätám na bar micve toho staršieho brata a vtedy som bola ešte celkom malá. Nič, ja len viem, že vtedy sa sedelo v tej veľkej izbe. Plno ľudí tam bolo, aj rabín tam bol a to už viem skôr od mamy, že musela otvoriť sardinky, lebo nebolo rabínovi dosť kóšer u nás.

A: Ale jedol u vás, už aj to je niečo, že si dal sardinky. Teraz by sme prešli na ďalšie.

B: Sükes napríklad, to sme nemali. Susedia to mali a tým som to závidela. Lebo tam boli tie všelijaké vystrihovačky.

A: Susedia, to znamená, tí vaši podnájomníci?

B: Nie, nie, nie. Vedľa vo dvore. Tam bolo totiž tak, že náš dvor jak končil, tam bol jeden plot a tam bol jeden prízemný dom, kde bývali veľmi dobrí priatelia mojich rodičov, Felzburgovci sa volali.

A: Ako sa to píše?

B: Felzenburg. Napríklad večer v lete, moji rodičia si sadli na tú pavlač a tí sedeli dolu a oni sa rozprávali. S tými boli veľmi zadobre. Tí mali aj ten süke, lebo oni mali takú záhradku a mali to tak urobené a ja som im závidela. Lebo sa robili vtedy tie vystrihované. Ruším téfelot sa to vtedy volalo, viete, tie z takého farebného papiera sa to robilo. Tak to sme

nemali. Ale moja mama vždy piekla, na každé sviatky dobré koláče. To si zachovala, až do smrti. Ale potom piekla aj na kresťanské sviatky.

A: Teraz by som sa vrátil naspäť...

B: Počkajte ešte Púrim.

A: Áno.

B: To bolo...

A: Konali sa aj nejaké karnevaly?

B: Hmm, a jak. Áno boli maškarné plesy, ale to som bola ešte malá na tie plesy. Ale viem, že sme nacvičovali také predstavenie, kde ja som neviem čo robila. Som mala šesť, alebo sedem rokov. Veď to všetko vtedy prestalo, keď ja som mala asi desať rokov.

A: K tomuto by som chcel, že ako vyzeral ten pomer židovského k nežidovskému obyvateľstvu v Topoľčanoch?

B: Oddelení boli. To bolo málo spojení. Ja som mala jednu jedinú nežidovskú kamarátku. Bývala naproti.

A: Ako je to možné, že tie Topoľčany boli tak?

B: My sme chodili do židovskej školy, keďže sme chodili do židovskej školy, sme mali židovských priateľov. My sme v jednej triede, ten môj ročník, boli asi štyridsať ľudí. Takže nebolo treba mať iných priateľov. Tam bolo okolo pätnásť dievčat.

A: A čo sa týka tých dospelých obyvateľov?

B: Moja mama mala troch, alebo koľko bratrancov a sesternice v Topoľčanoch. Tí medzi sebou sa priatelili. Jeden mal taký pekný dom so záhradou, tam sa chodilo. Tí chodili k nám, sa stretávali. Tak oni väčšinou s tými príbuznými. Ale mali aj takých priateľov okrem toho.

A: Teraz by som sa opýtal, ste už hovorili, že ste vstúpili do Hašomeru, rodičia inklinovali k nejakej politickej strane, alebo k niečomu?

B: Nie a ten hašomer mi veľmi zazlievali.

A: Prečo?

B: Lebo lepší človek do hašomeru nejde. Tam boli tí chudobní, ľavičiarska strana.

A: Betar?

B: Nie! Betar tam bol. Boli vo veľkom nepriateľstve s Betarom.

A: Do Betaru patrili tí z lepších rodín.

B: Nie, tí chodili do Makáby. Ano tí chodili do Makáby, tam sa cvičilo v tom Makáby.

A: Teraz ešte k rodičom. Teraz by som sa opýtal na otca. Bol otec v nejakom spolku?

B: Nie.

A: Chodieval von s kamarátmi?

B: Nie.

A: Teraz by som, o tom sme sa už rozprávali, že s kým sa navštevovali...

B: Potom ešte otcov brat žil prakticky u nás. Takže tam bolo hodne pohybu. Potom boli zadobre s tými susedmi. Ale s tými sa nechodilo nikde, tam sa len rozprávalo. Tak...

A: A už keď sme pri tých pohyboch, priateľoch a kamarátoch, na dovolenky ste chodili?

B: No chodili, a síce nie spolu, lebo obchod sa nesmel zavrieť, ale len na liečenie. Neuznávali iné ako liečenie. Keď človek niekde ide, tak to musí potrebovať, keď na to vynaloží peniaze. Otec chodil do Karlových Varov a do Luhačovic. Moja mama chodila do Karlových Varov. Vám poviem jednu historku. Tento Maximilián, ten lekárnik sa mal veľmi dobre a zmyslel si so svojou manželkou, že pôjdu do Opátie. Moja mama mne do smrti vyprávala, vieš, on bol v Opátii preto, lebo mal ischias. Prosím Ťa nerozprávaj mi. Toto on rozprával svojim rodičom, aby im zdôvodnil, že ide k moru. Za chrbtom mal Piešťany, on žil v Hlohovci, keď mal ischias. Ale to je typický postoj Židov v tom čase. Tí nechodili na dovolenky. Chodili len do kúpeľov. Moji rodičia napríklad na svadobnej ceste, boli v Karlových Varoch.

A: A čo sa vás týka, vy ste chodievali, ako deti?

B: K jednému maminmu bratovi, k druhému maminmu bratovi. Raz som bola v lete v Hlohovci, raz v Dolných Otrokovciach a nikde inde.

A: pamätáte sa na nejakú historku z tých prázdnin?

B: Pravdaže pamätám. V tých Dolných Otrokovciach, keď som bola, ja som sa tam strašne nudila. Tak pozvali tam aj tú sesternicu z Hlohovca, Lili. A my dve sme tam boli a raz, chodilo sa do Merašíc, to sú dva kilometre, z tých Dolných Otrokoviec, lebo tam mali Reichenthalovci ľadovňu. Lebo keď sa kúpilo mäso, tak sa kúpilo viacej, lebo vždy sa kôšer mäso kúpilo najmenej na jeden týždeň, tak sa to muselo dať do ľadovne. Tak mi dve sme išli, teda vystrojili nás pre mäso do Merašíc a cestou strašne začalo liať. My sme obidve tak brečali, kým sme sa dostali domov. No ja som mala deväť rokov, ona osem. Také sme boli vyplašené.

A: takže toto boli otázky ohľadom rodičov. Teraz by som prešiel na vás, ak sa môžem opýtať, v ktorom roku a kde ste sa narodili?

B: V Topoľčanoch, 1929.

A: Chodili ste do škôlky?

B: Nie, mali sme Kinderfräuline.

A: Áno, o tom sme sa už rozprávali. A teraz by som sa opýtal, kde a v ktorom roku ste nastúpili do školy?

B: No v Topoľčanoch, do židovskej ľudovej školy, v roku 1935. Mala som vtedy šesť rokov.

A: mali ste aj nejaký obľúbený predmet?

B: Všetko, všetko sa mi páčilo. Ja som vôbec rada chodila do školy. Ja som mala rada školu, až do maturity. Mňa to zaujímalo. Bola som úspešná. Učila som sa na samé jednotky. Chválili ma. Ja si myslím, že to je dosť dôvodov. Teraz to nevyprávam, ako pochvalu na seba. Tie jednotky a dávali ma za príklad. Nemali ma radi za to samozrejme. Sa pamätám, že v druhej ľudovej učiteľ roznášal moje zošity a ukazoval, ako sa má písať krasopisne. To bolo v druhej ľudovej.

A: Mali ste takého učiteľa, ktorého ste mali radšej?

B: To až potom a síce, už keď sa nesmel chodiť, to bolo v '40 roku. Už sa chodilo len do židovskej školy. Učil tam jeden učiteľ z Prešova. Ten sa volal Jozef Roth. Toho sme mali

všetci veľmi radi. Ten sa rozprával s nami, už ako s dospelými. Mladý, slobodný bol. Ale to nemalo nič spoločné s tým. A bol taký veľký chudák. To bolo vidieť na oblečení, že ... A tak mal rád tie deti a tak s nami vedel zaobchádzať. Všetličo zaujímavé nám rozprával. Ja dodnes si pamätám, že písal na tabuľu, že v Grécku, v Sparte, keď sa narodili nie veľmi podarené deti, sa hádzali z vrchu, ktorý sa volal Tajgéthos. Pamätám sa, ako to bolo na tabuli. Takže viete, on nám všetliaké takéto zaujímavosti rozprával a potom skúšal. On mal aj svojich obľúbencov. Jeden z nich bol Janko Weiss, on teraz žije v Izraeli. Možno ste videli ten film o Topolčanoch. On je tam ten, čo ušiel z toho geta. Jenko Weiss, Jendo ho volal. To bol môj, nie len môj, náš najobľúbenejší učiteľ a išiel prvým transportom.

A: Teraz by som sa opýtal, či ste sa stretli s antisemitizmom?

B: Áno, pravdaže. Však, keď sme išli. Takto, my sme chodili zo školy a muselo sa prejsť takou úzkou uličkou. Tak nás ten učiteľ vypravdal, až na koniec tej uličky. Lebo tam nás čakávali, že nás budú biť. Tí takzvaní topolčianski žochári. Viete a bolo to tak, že väčšinou, však viacej bolo tých Kinderfräuline. Tie tam potom stáli a čakali nás. Čiže my sme, ten učiteľ nás odovzdal tým dospelým ľuďom. Vždy niekto čakal tam. Keď nemali Kinderfräuline, tak ich vždy prišiel niekto čakať.

A: V Topolčanoch to vyzeralo zle.

B: Strašne, strašne.

A: To je hádam najhoršie mesto na Slovensku, čo sa týka prístupu k Židom.

B: No však, kde ešte Židov bili po vojne? Len tam.

A: Teraz by som sa chcel opýtať, či ste ešte chodili niekam zvlášť, napríklad na hudobnú?

B: Nie. Len na angličtinu. Som mala, koľko rokov som mala, keď sme sa všetci traja začali učiť spolu anglicky? Potom povedala tá učiteľka, aby mňa nechali učiť sa zvlášť, lebo oni ma zdržujú. Tí bratia.

A: Teraz by som prešiel na vašich priateľov a kamarátov.

B: To bolo všetko spolužiaci. To sme boli jedna partia. Jedna z tých spolužiačok mala otca pekára. A ten piekol v noci a ráno.

A: Ako sa volal?

B: Nágel. Ona sa volala Herta. Ona bola moja najlepšia kamarátka a poobede sme sa tam zišli, v pekárni v zime trebárs a tam sme sa vyprávali a hrali sme sa.

A: Hovoríte pekár, šólet sa tam nenosil k nemu?

B: Ja som nosila šólet, to bol druhý Nágel. To bol jeho otec. Lebo aj tam sa robil šólet, ale my sme mali bližšie k tomu druhému. To bolo na námestí. Tak tam som nosila šólet.

A: Aj u vás najmladšie dieťa chodievalo so šóletom?

B: U nás to bolo tak, že môj brat, ten sa zo všetkého vykrútil. On sa hanbil a to robí dodnes. Na šólete sme mali navrchu napísané meno. To bolo zabalené, myslím do nejakého uteráku a s tým uterákom bol zabalený papier. Tak človek poznal len hrniec a ešte sa pozrel a bolo tam napísané meno. Pamätám sa, že raz bol nie dosť hustý šólet a ja som si obľiala celý kabát.

A: Takže, ako ste zvykli tráviť voľný čas s kamarátmi?

B: Jednak som chodila do Hašomer Hacair, na dve strany to bolo, a jednak s tými priateľmi.

A: Povedzte mi niečo o tom Hašomer Hacair. Ako ste sa tam dostali a prečo?

B: To ma tam myslím, ten môj starší brat, ktorý bol členom, to sa už presne nepamätám a ja som sa tam veľmi dobre cítila. Tam boli prednášky všelijaké a aktivity a v sobotu sme chodili na tiul, tiul je výlet. Chodilo sa do prírody. Však tam sa preberali z hebrejčiny z výrazy. Viem, že sa vždycky kričalo šeket, že ticho. No a ja som sa tam dobre cítila. Indoktrinovali nás marxizmom. To sa pamätám.

A: Povedzte, keď bol Andrej taký veľký sionista...

B: On nebol veľký sionista, jeho kamaráti. To ho ovplyvnilo. On tam mal svojich kamarátov.

A: On aj po vojne odišiel do Palestíny, alebo Izraela?

B: Nie, on tu zomrel. On mal alijovať pred vojnou a viem, že bol vystrojený a všetko, ale z toho vzišlo.

A: Keďže to bol nevlastný brat, z mamičkinho prvého manželstva, ako vychádzal Andrej s oteckom? Nevlastným oteckom.

B: To je ťažká história. Obidvaja boli na vine nedobrému vzťahu, viete. Ten Andrej bol, keď sa tak kriticky na to dívam, s takým odstupom, tak mala veľkú vinu mama. Po jej smrti som si to ja tak všetko uvedomila. Ona musela mať voči nemu výčitky svedomia, že sa znovu vydala a že mu doviedla nevlastného otca a môj otec, takto by som povedala, k nám, k svojim vlastným deťom bol veľmi láskavý a k nemu bol spravodlivý. Viete, on bol jeden lajdák. Nezodpovedný, až do smrti. Len nech sa to nedozvie jeho syn. Nie, to, čo ja hovorím o mojom bratovi, to není publikovateľné. Ale potom už ani so mnou nevychádzal Andrej.

A: Ako rodina, chodili ste aj do nejakých reštaurácií, alebo si posedieť?

B: Nie, v Topoľčanoch neprišlo do úvahy. Môj otec vždy hovoril, čo budeš kde jesť. Tak dobre ako tvoja mama nevarí nikto.

A: Povedzte, zachoval sa nejaký recept od mamičky?

B: Tak ja mám celú knižku, lebo ja ešte pred x rokmi som si s ňou sadla a tie jej recepty mám všetky zachytené. Napríklad orechovú rybu mám. Mám to napísané a prestala som to robiť, lebo tam prídu surové žĺtka a od kedy sú tie salmonely. Recept vám poskytnem, ale ho musím niekde nájsť. Od nej mám všelijaké tie...

A: Ak vám nebude vadieť, tak aj ten recept tam priložím. Nevadí?

B: Takto. Ten recept nemám od nej, pretože ona furt vyprávala, že ten recept dá. Už po jej smrti mi ho dala Joža Weisa mama. Viete kto to je?

A: Samozrejme, na obci...

B: Veď aj on je z Topoľčan. Jeho mama sa kamarátila s mojou mamou. To bola tá istá kuchyňa. Moja mama už nežila, tak som raz išla k nej a dala mi ten recept, len tam som niečo poplietla z množstvom pridanej vody, len to sa pamätám. Ale viem, kde je...

A: Dióshal poznám len z Dunajskej Stredy a z Galanty.

B: Toto je, to sa tá ryba vyvarí zo zeleninou, to je potom také huspeninovité a do toho sa zamiešajú zomleté orechy, žĺtka sa pomiešajú s cukrom a to sa zamieša a tá ryba sa zaleje. To je princíp. A to potom máte takú orechovú... to je strašne dobré.

A: V Galante býva sviatok Zain Adar, to je špecifikum pre Galantu a tam sa zvykne podávať ten dióshal.

B: Takto urobené?

A: V princípe...

B: pretože ja som jedla rybu plnenú orechmi.

A: Nie, táto je zaliata.

B: Tak to bude tá istá, ale barches napríklad neviem piecť. Moja mama vedela.

A: Teraz by som sa opýtal, kedy ste prvýkrát sedeli v aute, alebo vo vlaku.

B: pamätám. V aute prvý raz, keď som mala päť rokov.

A: Pri akej príležitosti?

B: ženil sa mi mojej mami bratranec v Piešťanoch a celá rodina autom išla na svadbu. Viem, že nás viezol taxikár, ktorý sa volal Červený.

A: Prečo sa na to pamätáte?

B: Pamätám, nevšímli ste si, že si pamätám každú sprostosť.

A: A vlakom ste kedy chodil?

B: Vlakom sme chodil čo ja viem, tak po prvé sme chodili k strýčkovi do Prievidze, ale to neviem od kedy. Tam sa nakúpilo, čo ja viem, pamätám sa, že tam kúpila mama látku na kabát. Potom čo sme chodili na rekreáciu. Sme chodili do Malých Bielic, tam boli kúpele, a tam som sa aj plávať naučila. Tam bol taký malý bazén, ako táto izba. To som chodila vlakom, pretože tie Topoľčany ležia na trati Prievidza – Nitra. Tak som veľmi často chodila vlakom. Potom sme chodili raz do roka do tých Dolných Otrokoviec, tam sa len vlakom chodilo. To nemalo stanicu, potom sme šli kočom. To sú staré časy.

A: Teraz by som sa opýtal na vašich súrodencov. Najprv o Andrejovi.

B: To som vám hovorila. On sa vyučil za sadzača.

A: To, že ako prežil vojnu, to bude spoločné?

B: To spolu, my sme všetci spolu boli.

A: Tak toto preskočím. O povojnovom období v krátkosti.

B: To s Andrejom, on mal vtedy už dvadsať rokov. Zakaždým, keď bola chytačka v Topoľčanoch, tak prišli po neho. On bol v Sereďi asi šesť alebo sedem týždňov. Vzali ho hneď na začiatku. Ja neviem, ako sa ho mojej mame podarilo dostať von. Tam prišiel, to sa vtedy hovorilo, že fonogram prišiel. Bol tam iba sedem týždňov. Vrátil sa do Topoľčian, ale pri každom transporte ho sekírovali. My sme potom odišli trinásteho júna 1942 do tých Otrokoviec, lebo moja mama mal tú výnimku na tie roletky v Otrokovciach, ktoré tam vlastnila. Ona bola kúpená tá hlinikáreň, len to bol podklad. Raz tiež takto prišli po nás, pretože každý týždeň prišli po nás, to boli strašné nervy.

A: Nechceli aj nejako podplatiť?

B: Ale áno, o tom vám tiež budem rozprávať. A my sme mali prichystané ruksaky. Ja taký menší a ostatný väčšie, pretože ja som mala vtedy trinásť rokov. A čo som chcela hovoriť... A môjho brata zakaždým teda, kým sme nešli do tých Otrokoviec, tak bol zakaždým. Mama chodila a vybavovala, ona ho zachránila.

A: Takže nie otec?

B: Nie. Otec mal vtedy šesťdesiat rokov a šesťdesiat ročný človek vtedy...

A: Teraz by som sa opýtal na ostatných súrodencov. Rudolfa po vojne vynecháme, alebo niečo o ňom dáme?

B: On sa dal na vedeckú dráhu, on je doktor vied.

A: Tak aspoň v skratke, akú školu skončil, čo robil.

B: Tak on má to isté povolanie ako ja. On je chemický inžinier. Ja som išla robiť do fabriky a on na vedu. Urobil si DrSc. A tu v Bratislave žili.

A: Čo sa týka náboženstva po vojne, keďže...

B: On ešte v Novákoch bol veľmi pobožný a keď sme išli k bunkru, vtedy ešte prvé dni nechcel jesť nič mäsové len mlieko a maslo, lebo my sme neďaleko tej dediny boli v tom bunkri a každý večer keď sa zotmelo sme šli do dediny a tam boli niektorí veľmi ochotný.

A: Ktorá dedina tam bola?

B: Dolné Otrokovce.

A: To je aký okres?

B: Hlohovec. No a vtedy ešte... po vojne sa ho mam pýtala, že keď chce, bude držať kôšer. A on povedal, že netreba. Tam sa v ňom urobila tá zmena počas toho, keď sme boli ukrývaní. To všetko sa mu... Potom bol silný ateista a komunista, ale potom aj to ho prešlo, viete? On čo robil, tak my sme hovorili, že bol mantinelist. Všetko robí tak strašne dôkladne.

A: Teraz by som sa opýtal na Andreja, čo on robil po vojne.

B: Tak on robil potom, aj tu v Bratislave robil jeden čas v kníhtlačiarňi na cintorínskej. Ale to jeho posledné pracovisko bolo v Partizánskom tiež v tlačiarňi. Tam je jedna tlačiareň.

A: On sa potom oženil Andrej?

B: Áno, však má dvoch synov. Vzali si obaja Židovky.

A: Obaja synovia sú členmi obce naďalej.

B: Člen obce je len starší syn toho Andreja. Môj brat nie.

A: Andrej je pochovaný na židovskom cintoríne?

B: Viete on mal kremáciu, ale neviem kde ho pochovali, myslím, že na neologickom cintoríne. To tam robia.

A: Takže toto je o bratoch. Teraz, by som sa opýtal, teraz by som sa opýtal, môžeme prejsť na ten holokaust. Už sme sa k nemu dostali. To už sa darmo budem pýtať... Kedy ste sa prvýkrát stretli s antisemitizmom?

B: To už som vám povedala, úplne od malička. Áno v škole, ale v školskom veku.

A: Povedzte nám, ako to s vami prebiehalo počas druhej svetovej vojny.

B: Tak prvé, ja som tomu ešte vtedy celkom dobre nerozumela. Prvé čo bolo, bola arizácia. Nie, nevzali nás do školy. Ja som chcela ísť do gymnázia, ale to sa vtedy už nedalo. Zostala som v tej židovskej škole. Tam sa otvorili nové triedy, pretože predtým sa šlo z piatej triedy buď do mešťanky alebo do gymnázia. Všetkých poslali preč. Bola len tá židovská škola. Potom sa to tam, pretože bolo aj málo priestoru, tak sa pamätám, že dali dohromady tie triedy šiestu, siedmu, ôsmu chlapcov. Nie, siedmu ôsmu chlapcov a šiestu celú triedu. A siedmu,

ôsmu dievčatá zvlášť. Ja som bola už siedma trieda. Počkajte, už v šiestej som tam chodila najprv! Už to mám popletené. To bolo prvé. Potom museli sme hviezdu nosiť, nesmeli sme ísť do kina, do parku. Nesmeli sme chodiť na námestí do šiestej večer. Nesmeli sme chodiť nakupovať na trh pred desiatou. Postupne tie obmedzenia boli. A potom prišli transporty.

A: A ešte pred tými transportmi našli sa aj slušní ľudia?

B: Áno. Áno.

A: Ako pomáhali vám, vašej rodine?

B: Mojej rodine nie, ale poznám prípady, kde veľmi pomohli. Ale nám nepomáhal nikdo. Naopak otec mal stále nejaké nepríjemnosti, pretože kým sa nedostali k poslednému zdroju finančných prostriedkov tak nedali pokoj. Viem, že otec mal strašnú, ja už sa nepamätám presne, ale niečo z vkladnými knižkami. Nepriznal ich, pretože sa robilo priznanie k majetku, a otec ich nepriznal a oni na to nejakou prišli. A to boli strašné nepríjemnosti a arizácia bola.

A: porozprávajte nám o tej arizácii.

B: Neviem veľmi... Otec dosť dlho bol... už sa arizovali dokola. Prvé kolo arizácie bolo také, že šesťdesiat percent arizátor a štyridsať percent ten žid mohol dostať. Potom bolo deväťdesiat a desať. A môjho otca keď arizovali, tak to už bola čistá arizácia. Jeho arizovali dosť neskoro v 1941-om. A arizácie bežali od 1940-ho. Môj otec už neobjednával tovar, tam už dohromady nebol tovar. Ešte to chcem povedať, že tie dielne čo sme mali, tie tlačiarenské, to oni ako ten radič a Schenk Mayer, tak oni to akože kúpili od môjho otca, už neviem za koľko. Nemohol otec zamestnávať nežidov. Pikoška. Raz mu telefonoval ten Radič z Topoľčian videl Igora, to je Andrejov syn a vidí, že on má také kontakty a či by nemohol vybaviť, aby mu vrátili tú tlačiareň. No a tie transporty to bolo niečo strašné. Ja som mala vtedy trinásť rokov a chodila som do školy a v tých laviciach to tak ubúdalo.

A: Ako to bral otec?

B: Ťažko. Ťažko. Oni boli z toho celkom doničení. Ja som to vtedy tak nepochopila.

A: poďme naspäť do tej židovskej školy, tak ubúdali...

B: Ubúdali, učitelia ubúdali, pretože sme tam mali pár slobodných učiteľov tak tých vzali. I keď moju babku vzali vtedy v noci, to už bolo v júni 1942. ako som vám rozprávala, že môj brat šiel po strýka do Prievidze. A v škole vždy zbierali tých ľudí, tak mama mne kázala aby som zbalila tie najpotrebnejšie veci, pretože ona išla v nočnej košeli a v papučkách. Ona bola strašne vyplašená. Ja som prišla do tej školy a akurát vzali tú našu učiteľku ručných prác. Chúďatko. Lebo písali, že každý si má brať nástroje zo sebou. Ona si vzala štrikovacie ihly.... Tam bola školníčka a tá robila opičky za ňou. Ona sa tam rehotala a zabávala. Ona bola trošičku zvláštna.

A: A tá školníčka nebola židovka?

B: Nie, to bola jedna antisemitka odporná, primitívna a hnusná.

A: Ako sa volala?

B: Tomková.

A: Čo robila, ako robila napriek?

B: No toto napríklad. Vysmievala sa týmto ľudom. Tešila sa, tam ako zhromažďovala na dvore školy, tak tam boli nalepení na tých bránach a chechtali sa a mali cirkus. Ja som to tam videla.

A: Ste hovorili, že babičku brali v noci? A vy ste jej brali v veci a v noci bol zákaz vychádzky...

B: To sa dalo, do školy som išla tými vecami. Tak to som tam videla. Babku som šťastlivo vtedy dostali do tej Prievidze, no ale potom v 1944-om.. No tak ona bola u strýka v Prievidzi, ale oni potom šli na to povstalecké územie a našiel tam pre tri staré ženy v Bojniciach bunker, pretože u nich bola aj svokra.

A: V podstate tej Editky mama.

B: Ano. A ešte pre jednu ďalšiu našla spoločný bunker. Tej tretej sa niečo stalo a vyšla na ulicu. Prezradila ich a vzali ich do Osvienčimu niekedy v 1944-om to bolo už takmer posledné plynovanie. Strašné.

A: Čo sa stalo potom s vami?

B: no tak chodili pre nás každú chvíľu. Samozrejme vždy voľačo dostali. Pamätám na jeden prípad, keď prišiel pán Dobrovodský so Sládekom. Dobrovodský bol policajt mestský, Sládek bol žandár, jeho žena bola arizátorka. Môj otec vytiahol z brieftašky dvetisíc korún. To sa mne vypomstilo, pretože po vojne za Slánskiády si mňa vybrali za slánskeho na fakulte a ma vylúčili zo školy. Posudok na mňa poslali z Topoľčian. Posudok písal tento Dobrovodský, ktorého vzali za mestského úradníka, pretože mestských policajtov zrušili. Napísal, že otec mal dva domy, okrem iného že je veľkokapitalista a má dva domy, pritom ten druhý dom nebol otcov. Ja som toho Dobrovodského stretla: „Pán Dobrovodský, čo ste to písali o tých dvoch domoch?!“ Ten a ten na námestí! „Však ten dom bol Polákov!“ Jej, tak som sa pomýlil.

A: To taký ľudia tam boli?!

B: Taký ľudia. Ten kádrový materiál išiel so mnou až do penzie. Celý život som mala na základe toho kádrového materiálu. To až dodatočne som si uvedomila, že to patrilo do slánskiády.

A: S vami sa potom čo stalo.

B: To sa podarilo... My sme šli do tých Dolných Otrokoviec. Dvaja bratia ja a rodičia. V tých Dolných Otrokovciach bol ten môj strýko Béla s tými Erna, Zolo a Marta. On tam gazdoval, my sme sa k nemu nast'ahovali.

A: To mi nejde do kopy, tá Erna bola z Dunajskej Stredy...

B: Áno, ale žili v Dolných Otrokovciach. Ona bola veľmi pobožná, ona my veľmi život strpčovala s tou svojou pobožnosťou. Ja som sa dala v 1942-m prekrstiť mysliac si, že to pomôže. Ja som nejaká pobožná nebola nikdy, viete a ona my robil naprieky. Ja neviem, nevyprávala sa so mnou, hecovala svojho muža proti mne. To som počula. Robila také nepríjemnosti. Ja som tam chodila do školy, do ôsmej triedy v tých Otrokovciach, lebo ako prekrstená som mohla chodiť do školy.

A: Sama židovka?

B: Čo príbuzná príbuzných detí tam z tej dediny, však čo sa oni chúd'atka hrabali. Učiteľ ma posadil za katedru tu máš a opravuj mi zošity. A jedničky písal z hora dole.

A: Tam nevadilo, že ste zo židovskej rodiny.

B: Jedno chlapčisko tam na mňa začalo vykrikovať, tak som ho zbila. Bol menší odo mňa. Ja som si tam nerobila žiadne... tam boli veľmi slušní ľudia, len zopár výnimiek. Tí nám pomáhali. Tam bola jedna rodina, on bol veliteľ gardy, volal sa Peter Gyurka, tak s tými sme boli ako rodina. To boli taký ľudia... Viem, že mali sme u nich odložených päťtisíc korún, to

boli posledné peniaze, ktoré sme potrebovali na oslobodenie. A mali sme u nich schované veci, u nich a u tej kinderfreuleine. A potom teda tesne po skončení školského roku nás dali do Novák. V roku 1943. To už bolo po Jom kipure, to už neboli transporty. Zobrali nás na udanie. Najprv vzali toho strýčka Bélu, potom vzali jeho rodinu a tam ešte zostali. A potom vzali nás. Udal nás údajne jeden, ktorý potom padol v povstaní.

A: Ako sa volal? Neviete?

B: Ja som zabudla. Neviem.

A: Vy ste sa dostali potom do Novák. Čo ste robili v Novákoch?

B: Ja som tam od prvého do posledného dňa pracovala v Novákoch v krajčírskych dielni.

Tape 2

Side A

B: My sme bývali na prvom objekte. Na druhom objekte boli dielne a na treťom sa tiež bývalo. Moja mama robila na prvom objekte v jednej dielni. To bolo pre takých, ktorí mali malé deti. Moja mama mala vtedy problémy s chôdzou a nemusela hodiť na druhý objekt. Tam sa všeličo robilo, tam sa aj štrikovalo a handry sa strihali na koberce. Všeličo robili.

A: A Chlapi?

B: Otec robil v kartonáži, ten straší brat robil v kartonáži, ale bol zadelený do stolárskej dielni. Tento Ľudo ten robil v klampiarskej dielni.

A: Ako sa žilo v tom Nováckom tábore?

B: Viete čo, na prežitie to bolo dobré. My sme sa báli, že tak logicky, ako Nemci budú pred frontom ustupovať tak obsadia Slovensko. Keď obsadia Slovensko, tak prvé čo bude, že tí čo sú pohromade sústredení, tak tých hneď odošlú. Chvála Bohu k tomu nedošlo, to povstanie tomu zabránilo.

A: A v priebehu povstania?

B: Tak hneď toho 29. augusta bol tábor rozpustený a kto má kde ísť nech ide kde chce. Moja mama poslala toho Ľuda do Prievidze, ale ten už bol preč. A my ostatní, Andy zostal v Novákoch a ja z rodičmi sme šli na vlak. To čo sme na sebe niesli, tak to nám zostalo všetko ostatné nám ukradli.

A: Andy zostal v Novákoch, aby sa pridal k povstaniu?

B: Nie, on sa nechcel pridať, ale nejako nemohol s nami ísť. My traja sme šli na ten vlak a v tom vlaku sme stretli Ľuda. Keďže ten strýko nebol doma tak sadol na vlak, že ide do Topoľčan.

A: Ktorého Ľuda?

B: Toho môjho brata. On išiel zrovna tým vlakom ako mi a sme sa tam stretli. Ako sme prišli do Topoľčan, tak moja mama išla von a môj otec ju stiahol, že Topoľčany smrdia, ja do Topoľčan nejdem. Ideme do Dolných Otokovic, to bola šťastná myšlienka. Do Dolných Otokovic sme išli, ale už si nepamätám, ako sme sa tam dostali z toho vlaku. . Potom sme v tých Dolných Otokovciach sme boli dosť dlho.

A: Tam ste normálne žili, nič sa tam nestalo?

B: Nie nič. Tam sme sa neskrývali. Moji rodičia už nechceli vymýšľať.

A: Dokedy ste nosili hviezdy?

B: V Dolných Otrokovciach sa hviezdy nenasili.

A: V Topoľčanoch áno?

B: Tam sa nosili, samozrejme, že sa nosili. Keď niekto... boli nepríjemnosti, keď niekto nechcel hviezdu nosiť. Počkajte... ja, rodičia povedali, že už nebudú nič vymýšľať, že už sú z toho vyčerpaní a ani ja som sa už nechcela. Vybrala som sa do Nitry, že nejako sa tam umiestnim. Ale po dvoch – troch dňoch som sa vrátila. Medzitým prišli chytať, lenže rodičov niekto dopredu upozornil. V tých Otrokovciach boli veľmi slušní ľudia. Mám dojem, že ich upozornil veliteľ žandárskej stanice Otrokovciach. Keď ja som sa už vrátili, tak už boli schovaný. K jednej rodine som sa vrátila, a oni my naznačil, že v akom smere by mohli byť. Oni tak ako boli, lebo nič nevzali zo sebou... Moja mama vždy periny berie zo sebou. Boli ta prakticky pod holým nebom. Boli v takom lesíku a ja som ich tam našla. Do rána som sa tam aj dostala a zbadala som moju mamu.

A: Čo ste si tam postavili niečo?

B: Nie tam bola také, chcelo to byť zemianka. To bolo také z konárov. Škrečky nás tam navštevovali. Potom sa to nejako prezradilo, že sme tam, tak sme museli odísť. Išli sme do Horných Otrokoviec a tam bola opustená horáreň a tam sme boli, tam sme v noci spávali. Ráno prišiel jeden chlap so sekerkou a moja mam celá roztrasená, aj tí Goldbergerovci boli s nami.

A: Béla, Ernő a tie dve deti. Ako sa tam oni dostali?

B: S nami spolu, oni tiež išli z Novák, všetci sme šli. Moja mama vyšla von z takým trasúcim hlasom: Preboha nerobte nám nič my sme... „Veď ja vás poznám, ja som doktor Roth z Hlohovca. Potulovala sa tam tá rodina Rothova, aj sa zachránili. No a potom, nás upozornili, že nás tam prídu hľadať a to sme potom išli do tých horných Otrokovic. Dostali sme avízo, že už je po hľadaní. A raz, také pekné počasie bolo, mohlo byť september, a gazdovia z dediny robili výlety. To bolo strašne nebezpečné. Moja mama si sadla na zem a hovorí: Kto nám život zachráni, tomu roľu dám!“ Lebo hovorila, že sedliak sa za role obesí, čo bola pravda. No a na druhý deň sa jeden z nich vrátil a doniesol nám takú kanvu, kde bola polievka. Žena vám posielala polievku. Tak ako sa dohodneme. A už bola ruka v rukáve a po zotmení sme išli k nim. Tam sme potom boli v takej miestnosti deviaty.

A: Ako sa volal?

B: Čižmárik, Peter Čižmárik. Aj tie jeho deti sa uchádzali o Jad Vašem, ale my sme tam silne tlačili. Neboli sme to, ale jedna z tých dcér napísala do tej kancelárie, že tým ľuďom nikdy ani nenapadlo ani ďakujem povedať a potom sa napísalo, že my sme platili.

A: Aj tých čo platili aj tých zaraďujú.

B: Nechceli. Nám nechceli, odmietli to. Aj bol tu v Bratislave ten najstarší syn a bol u mňa. „Jediné čo môžem pre teba urobiť, že ťa pohostím. Nemôžem ti to vybaviť. Mal si svojej sestre povedať, aby nepísala také listy.“

A: Ale to role dostali?

B: Dostali. My sme platili, za stravu zvlášť platili. On si totiž kúpil mláčačku a bol veľmi zadlžený. Riskoval to a postavil sa na nohy. On urobil niečo úžasné, on ohrozil celú rodinu,

pretože tam bolo päť detí. Viete ona varila pre všetkých, strava nebola bohvie čo ale jedli sme a nehladovali. Tam sme boli až do oslobodenia.

A: Kde bol Andrej?

B: No on bol s nami, ešte do tých Otrokoviec prišiel s nami, ešte, keď sme neboli ukrytí.

A: Aké bolo oslobodenie? Ako si pamätáte ten deň?

B: Oslobodenie, ja vám poviem ako to bolo. Sobotu, to bolo na veľkonočnú sobotu. Na veľkonočný štvrtok sa bombardovala Nitra. V sobotu sme kukučkali cez, tam boli záclony a videli sme ako utekajú v tej doline Nemci a po obede prišiel bubeník, ale vtedy už bolo počuť kanonád, viem že sliepky tam utekali, že oznamuje obecný úrad aby nechodili a tak. Tie Otrokovce sú v takej doline a nad tým je taký kopec a za tým už boli Rusy. Chalani išli sa kuknúť na Rusov a jedného z nich zastrelili.

A: Chlapci z dediny?

B: Ano, a jedného z nich zastrelili, tak ako ich tam videli, tak oni nevedeli, čo sú zač.

A: Utekli tí chlapci?

B: Samozrejme, však to bola somarina. Nám povedal, už strelba bola a povedal nám ten gazda, že ideme do pivnice. Tak k večeru sme šli do pivnice, ja som bola v tej pivnice totálne hysterická. Mala som takú predstavu, že všetko sme doteraz prežili a poslednú noc a teraz nás môžu zabiť. Viete? Do rána sme tam sedeli, ja som tam vyvádzala. A počula som kroky na dvore, gazda vyšiel von. A zrazu počujeme: My Ruskie, tak to bolo. On nás potom nechcel domov pustiť, že front sa pohne a vy pôjdete z Rusmi. A teraz tam prišiel jeden Ruský dôstojník a my sme im boli podozrivý, že čo sme a prečo nejdeme, čo sa tam ukrývame. Ja som poznala len jedno slovo po rusky ... tak to vtedy pomohlo a večer sme išli tam do toho bytu a tam sa Rusy mulatovali vo veľkom tam s tými dedinskými dievčatami.

A: Tam v Otrokovciach?

B: Všetko bolo v Otrokovciach, tam kde býval Béla. To bol dom, kde bolo neviem koľko izieb, nie veľa jeden, dva tri, štyri. A my sme tam všetci bývali ten čas od kedy sme tam boli až po Nováky a po Novákoch. Potom po fronte sme tam tiež istý čas boli. Potom ja som sa vybrala do Topoľčian.

A: A Topoľčany, keď bol tam ten pogrom, tak vy ste tam boli?

B: Ja som tam vtedy bola. Ja som s tým Chudecom spolupracovala na tom filme. My sme mali, ja som chodila potom do gymnázia a my sme mali riaditeľský deň, voľno. Už sme bývali v Topoľčanoch, ale nie vo svojom byte. V našom byte býval arizátor. My sme mali tam voľné dve izby tam dole a tam sme bývali, lebo tých Židov od deportovali, ktorí tam bývali. Ráno už bolo počuť, pretože v tom Helsenburgovom dome bývali typický topoľčiansky žochári a vykrikovali, už toľko detí zomrelo, čo zaočkoval ten doktor Berger a už zvonili na klingáčik tým deťom. Ja som sa brala von z tých Topoľčian, že to môže byť len miestne a treba sa dostať z tých Topoľčian dostať von. A Andy robil vo Veľkých Dvoranoch, robil účtovníka na jednom statku a ja som sa vybrala tam. Sama a bez haliera. Stavila som sa v Topoľčanoch pri pile, tam bol jeden Kolačkovský sa volal, on bol zadobre z mojím otcom a vypýtala som si od neho sto korún, pretože som nemala nič. Som tak išla. Dostala som sa do tých Dvoran. Moja mama zostala tam, rudá, prišli vojaci, zjavne mu niekto dal po hube, že sa dokrvácal. Nevedel potom kto ale myslí si, že to bol Korec, otec primátora po vojne čo bol. Čo bol gardista ten Korec, on chodil Židov chytať. Teda Andy bol tam a otca cestou tak zbili,

že ho museli ošetriť v Nemocnici. Ja som bola mimo a večer sme sa s Andym vrátili a to už bolo po všetkom, pretože prišli žandári z Bratislavy a už bol pokoj.

A: Čo spravili s tými, čo bili židov.

B: Nič nespravil. Oni ich súdili a oslobodili. Nič nespravili. Oní kamenec vypracoval takú štúdiu na túto tému. On to našiel, že koho obžalovali a tak.

A: Čo ste si potom povedali, keď sa toto stalo? A ešte jedna vec. Ako bolo možné, že keď ste sa vrátili ten arizátor bo naďalej vo vašom dome?

B: Otec sa nikdy do obchodu nedostal, pretože bolo treba takzvanú spoľahlivosť. On mal kamarátov na národnom výbore a on tú spoľahlivosť dostal.

A: Čo to bolo?

B: To dávali po vojne neviem ako sa to presne volala ale ľudovo to bola spoľahlivosť. To bol kus papiera, že sa nekolaboroval v tej Republike. Tak on dostal tú spoľahlivosť, ale môjmu otcovi ju odmietli, zdôvodnili, že pretože ste Maďari a Nemci. Nesmeli sa vtedy po nemecky rozprávať, a on nevedel poriadne po slovensky. To bol dôvod, že tú spoľahlivosť nedostal a tým pádom sa nemohol dostať do toho obchodu.

A: A čo sa týka vecí, ktoré sa vám vrátili, dostali sa vám nespäť len veci od tých dvoch rodín?

B: Len od tých dvoch rodín a ešte niečo sa nám vrátilo. Viem, že moja mama išla po dvore a strhla tomu susedovi veci, čo tam mal, pretože ešte tam sušila naše prádlo alebo čo. Nič nepovedala ona, keď to videla. Čo ja viem, naše skrine objavila v jednom byte a na tých skriniach mal na chrbte označené práve tie čísla tých vkladných knižiek môj otec a to nosil zo sebou. Mama tam prišla s policajtom. A zrazu čo toto, a on hovorí: „Otočte v zadu!“ tak tie skrine sa potom dostali k nám. Tak sa sem tam niečo našlo.

A: K tomu pogromu, čo bol v Topoľčanoch, ako ste sa rozhodli pokračovať ďalej.

B: Vtedy bola tak, môj otec... my sme mali tú rodinnú zostavu nepriaznivú na emigrovanie. Otec bol už starý. My dvaja sme boli ešte sopliaci, ale Andy síce hovoril, že bude vydržiavať rodinu, ale to sa nedalo od neho čakať. To bola taká... Ale robili sme nejaké pokusy dostať sa niekde...

A: Niekde ako...

B: Do Austrálie sme chceli, ja som korešpondenciu vybavovala, na židovskú náboženskú obec som písala, aby nám umožnili... Ja už sa nepamätám, voľakde sme písali. My sme mali príbuzného v Amerike, môj otec tam štyristotisíc korún poslal po jeho žene, aby sme mali a on ich odtajil. To bol bratranec mojej mami. Viete kde čo bolo, môj otec bol veľmi bohatý a všetko zmizlo. My keď sme prišli, ja som si nemala čo obliecť. Ja som mala len tie šaty, čo som mala na sebe.

A: S tou Amerikou to bolo ešte pred vojnou?

B: Tesne pred vojnou. A po vojne ja som sa naspamäť učila ich adresu a po vojne sme pýtali od nich, že si nemáme čo obliecť, že nemá kto... Proste nedali nám nič, nejakých dvadsaťtisíc korún nám poslali a to bolo všetko. A čo som chcela povedať. Napríklad ja som si po vojne nemala čo obliecť. Ja som mala na sebe jedni šaty a a od jedenej tety som dostala šaty. Ja som dáva kondície a za tie peniaze som sa šatila, lebo rodičia nemali peniaze. Doučovala som. Dávala som hodiny a čo ja viem, chodila som dávať hodiny. Mala som obsadené štyri dni hodinami.

A: Potom ste sa bratom dosali opäť do školy?

B: Takto to bolo. Ja som urobila opäť skúšky do školy na gymnázium. Môj brat sa zostal doma učiť a potom urobil skúšku a chodil v Bratislave. Nechcel v Topoľčanoch žiť, po tom pogrome. On sa už ani nevrátil.

A: Rodičia?

B: Otec zomrel v 1948-om, pochovaný je v Topoľčanoch na židovskom cintoríne. Mam zostala v Topoľčanoch a vtedy ju chceli z jej bytu vhnáť, pretože ja som bola v Topoľčanoch a Andy bol zamestnaný. Chceli ju z bytu vyhnáť, že je sama a nepotrebuje ten byt. Nechceli uznať, že trvalé bydlisko máme tam. Potom Andy išiel na tú žandársku stanicu a buchol na stôl.

A: Keď ste skončili gymnázium v Topoľčanoch, tak ste sa prihlásili kam.

B: Na chemickú na technickú fakultu v Bratislave.

A: Tú ste úspešne dokončili...

B: No úspešne, až na to, že ma vylúčili. To bolo v druhom ročníku, to bolo Slánskýáda. Mňa vylúčil v roku 1951.

A: A vášho brata?

B: Toho nie, on bol tiež ohrozený, pretože sme boli na tej istej fakulte. Moja mama hovorila „Ani sa nebráň, aby Ruda nevyhodili! Ty nemusíš doštudovať, dievčence nemusia!“ Tento Rudo mi to potom vybavil. Vtedy bol rektor, ani neviem už ako sa volal, bol to strašne zlatý človek, a on to nedopustil. Mne potom napísali do kádrového materiálu, že vylúčili ma zo školy ale z rektorátu sa to vrátilo, čo svedčí o tom, že na rektoráte boli elementy typu Radovej. A to, povedzte, čo vypovedá toto. Nič, ale zle to znie. To mám uvedené v kádrovom materiálu. Napokon som vyštudovala. Ja som tam z nervami potom nevydržala, pretože kopali do mňa ako vedeli, tak potom som išla do Topoľčian k mame a dochádzal som na tie skúšky koncom roka. Všetko dopadlo dobre, len marxizmus a Leninizmus som mala trojku. Aspoň to sa im podarilo, keď už ma nemohli vylúčiť. Vylúčili ma potom s ČSM na prvého mája, lebo všetko chodilo v modrých košeliach a nechceli, aby som chodila v bielej blúzke, aby som nedaj Boha nemusela do toho výboru. A uzniesol sa ten výbor, že odpárat' odznak a prísť v modrej košeli. A potom ešte raz sa ma pokúsili vylúčiť zo školy, keď som bola absolventka pred štátnicou. Potom som šla za rektorom a on to nedovolil.

A: Potom ste mali skutočne dobrého rektora.

B: Gvonda sa volal. A ešte my sme mali dekana Stehlík sa volal a to oni spolu odmietli to vylúčenie. A keď ja som šla na brigádu, pretože hlavný môj problém bol, že nemám kladný vzťah k tej manuálnej práci. To znie antisemitsky veľmi. To som sa potom prihlásila na brigádu tu v Bratislave. Dostali sme pozvánky na zápis. Ja som tam išla a nechceli ma zapísať. Ja som ukázala, že ja mám pozvánku. Že je tu súdruh dekan a išla sa opýtať. Prišla, že dekan chce s vami hovoriť. „Súdružka Radová, udeľujem vám dekanskú dudku a teraz sa bežte zapísať!“

A: V podstate sa dá povedať, že aj on stál pri vás.

B: Áno, to boli hovadiny, čo sa robili.

A: Boli taký, ktorých vylúčili z tej školy?

B: Áno.

A: Boli to hlavne žiaci židovského pôvodu?

B: Nie.

A: A koho potom?

B: Ja vám poviem pravdu. Ja som mala podiel na jednom, ktorí chodil so mnou do gymnázia a bol syn, nie syn arizátora, ale chcel si vziať za ženu arizátorovu dcéru. On bol strašný antisemita. Ja som si dala záležať a navarila som mu to.

A: Akým spôsobom a vedel o tom?

B: Samozrejme, áno. Ja som tu nechala padnúť slovo, tam nechala padnúť slovo a proste som ho...

A: Dobre, teraz by som sa opýtal, kde ste sa zamestnali po skončení školy?

B: Dostala som umiestenku do Dimitrovky. Vtedy to bol závod Jurarja Dimitra.

A: Aj vás prijali?

B: vtedy? Takto, boli šťastný, že majú inžinierov, však k nim nikto nechcel chodiť, vtedy to ešte nebolo presýtené. Vtedy nebolo. Tam boli hrozné pomery. Kto mohol tak ten unikol, každý. Tam zostal len ten kto bol sprostý, alebo mal zlý kádrový materiál. Ja som tam celý život sedela a robili mi zle.

A: Akým spôsobom?

B: Akým spôsobom. Ja som mala jedného antisemitu šéfa a keď som cestovala do Topolčian za mamou a šla som za ním, že chcem v Pondelok dovolenku, tak Pondelok nie, v utorok zostaňte doma! No samozrejme, som chcela ísť na dovolenku v auguste, tak v auguste nie len v októbri! Potom keď som si to nevybrala, tak ma vyhánal na Vianoce a ja som nelyžovala. No hrozne, šéfoval mi desať rokov a za jediný čas mi nepridal na plate. Tak tam išlo o vážne veci. Ja som hovorila, že to je koncentrák len chodím domov spávať a jesť.

A: Potom ako on odišiel, tak sa to potom...

B: Mne sa potom veľmi upravili, kedy to bolo v 1968-om, ale to bolo pätnásť rokov.

A: A ako ste vnímali 1968-y rok? Zo spoločenského a politického hľadiska?

B: Ja som neverila, že tu voľačo dobré bude, ja som sa zo svojím bratom hádala. Kým je tu tento riadite v Dimitrovke, tam sa nič nedeje. Tá Dimitrovka bola popredný závod, taký vzorový, však my sme mali neviem aké percentá sme plnili, ale to bolo všetko podvod. Však sa vykazovali čísla, ktoré neboli pravdivé. Ja som písala tie správy, roky som písala správy. Ako ich mám napísať? Chválenkársky alebo kriticky? To bolo žonglérstvo čo sa tu robilo. Ja vám poviem. Ráno počujem v rozhlase, že Dimitrovka čo ja viem čo urobila a tu je námestník. „Ako ste to dosiahli? Zlepšovateľským hnutím a záväzkovým hnutím a čo ja viem čo.“ A deň predtým išli z plánovacieho na Slovchémiu aby znížili plánované čísla, lebo sa nedosiahnu. Ja som ráno stretla toho výrobného námestníka a opýtala som sa ho: „čo ste im to hovorili, však boli žobrať na Slovchémií?!“

A: Dokedy ste tam pracovali?

B: No dokonca.

A: Kedy ste išli do dôchodku?

V 1986-om. V 1983-om som mala nárok na dôchodok a to boli najkrajšie časy, pretože tam som potom zostala na pol úväzok. Vtedy sa robil na tých 22 000. vtedy dôchodcovia mohli robiť tak, že si za rok zarobia 22 000 . tak som robila tak. Ma prosili, aby som zostal.

A: Teraz by som sa vrátil k vašej mamičke. Porozprávajte mi o jej osude po vojne.

B: Moja mam. Jednu vec poviem dopredu. Ona sa záchranou rodiny vyčerpala a už na nič takého veľkého nemala energiu. V 1948-om môj otec zomrel a vtedy sa ona upla na mňa. Ona potom jeden čas robila, zamestnala sa a robila fakturantku v jednom podniku za minimálny plat, ale to preto, aby nadobudla ako takú penziu. Jej prvá penzia bola štyristo korún. Ona bola odkázaná na mňa, pretože majetky nezostali, nebolo nič. Ona žila v Topoľčanoch, ja som tu existovala, môj brat jeden tu v Bratislave a druhý najprv v Piešťanoch. Potom keď sa oženil, tak žili najprv u mami. To bol Andrej. Ten potom žil u mami. Ja som potom v 1955-om dostala tú moju garsónku a chodila vždy na zimu, pretože tam nemala ústredné kúrenie. To bolo menšie, asi ako táto izba. A sme tam vegetili, vždy prišla na zimu. V apríli išla do Topoľčian a v septembri zas sem. Potom keď som prišla sem v 1962-om, tak sa to celé otočilo. V lete chodila sem, lebo tu je park. Tu mala kamarátky Joža Weisa mama a spol.

A: Oni sa presťahovali sem?

B: Ona bývala u dcéry, Boženy Steinicovej a tam na kominárskej ulici bývalo pár Židoviek, tak tu na lavici sedeli. Moja mama chodili sem, už v apríli prišla a program sa robil. Večer o ôsmej prišla domov. Mala spoločenský život. A od 1966 ma ukecali moji topoľčiansky príbuzný, teda môj brat a švagriná, aby som si ju vzala k sebe. Oni sa jej chceli striasť. Ona mala už šesťdesiatšesť rokov. A vtedy to s ňou začalo ísť dolu vodou. Mala aj takú zlú povahu v tom, že nechcela tu byť sama. Ty prídeš domov a sed' pri mne, mala takú fóbiu. Tí moji bratia si teda dieru do kolena neurobili. V 1977-om zomrela, odo mňa ju zobrali do Biskupíc do nemocnice a po týždni zomrela.

A: Na akú chorobu?

B: Mala problémy zo srdcom.

A: Pochovaná je?

B: Bola kremovaná a nechcela sa dať pochovať, aby ju červíci nežrali. Takže je v urnovom háji v Bratislave.

Side B

A: Pani Radová, chcel by som sa opýtať, že akú literatúru ste čítali, či ste chodili do divadla, do kina v povojnovom období?

B: Ja som čítala, čítam nie len v slovenčine a v češtine ale aj v angličtine a v ruštine. Väčšinou som čítala to, čo sa tu nevydávalo. No keď boli nejaké zaujímavé, napríklad od Solženicina som čítala takmer všetky knihy, jednu takú zaujímavú som začal čítať po rusky a dokončila som ju po anglicky, lebo som ju musela vrátiť. Ona bola požičaná len na určitý čas. Inde som si ju zohnala a dočítal som si ju anglicky.

A: Takže ona nebola zakázaná?

B: Bola zakázaná, načierno. Nespomínam si na to všetko už. Samozrejme knihy zo židovskou tematikou. Feuchtwanger patril k mojim obľúbeným autorom.

A: Keď ste si zakladala knižnicu, tak podľa čoho, na čo ste dbali, aby tam bolo?

B: Ja som zbierala slovníky. Tie knihy som si požičiavala.

A: A tie jazyky to sú vaše hobby?

B: K tomu som sa tak nejako dostala. Doma sme hovorili nemecky. Rozumela som maďarsky. Potom som sa učila anglicky, to ma doma dali privátne učiť. Potom v gymnáziu som mala francúzštinu. A Rusčinu som tak pochytila.

A: Chodili ste aj do divadla?

B: Samozrejme.

A: Podľa čoho ste si vyberali hry a s kým ste chodievali?

B: No tak dlho som chodila s mamou a priateľmi a priateľkami a niekedy aj sama.

A: Mali ste aj obľúbené divadlo, alebo ste chodili podľa toho, čo kde hrali?

B: Do národného alebo Hviezdoslavovho. Tam veľmi dobré veci hrali.

A: Máte aj nejaké obľúbené veci?

B: Ja som už veľmi dávno nebola v divadle a ani už nevládzem.

A: Teraz by som sa chcel opýtať, ako ste trávili voľný čas? Mali ste nejaké hobby?

B: Chodila som každý deň plávať. To my zabralo veľa času. Prišla som domov, mala som tu mamu. Mala som štyridsaťosem rokov, keď moja mama zomrela. Potom začali choroby.

A: Čo sa týka kamarátov, tak z akého okruhu pochádzali?

B: V prvom rade som si musela byť istá, či nie sú antisemiti. Podľa toho ako sa oni vyjadrovali som to zistila. Človek počuje také podprahové narážky, ktoré oni si myslia, že nie sú antisemitské ale ja cítim, že zatiaľ niečo také je. Napríklad. Jedna sa poburovala nad tým, že čo tých Židov vyhánali z tých dobrých miest, však mali ich nechať pre nás pracovať.

A: Teraz myslíte na tie päťdesiate roky?

B: Áno, o tom bola reč.

A: teraz by som sa chcel opýtať, ako často ste chodili na dovolenky do zahraničia?

B: každý rok. Snažila som sa každý rok dostať k moru, alebo takú poznávaciu do Paríža.

A: Aj za totality ste chodievali na západ?

B: Podarilo sa sem tam. Raz som bola v Paríži, v Španielsku som bola a vo Švajčiarsku som bola, ale to som bola v penzii.

A: Ťažko sa vybavovali tie cesty?

B: Samozrejme. To treba protekciu a zavčas v rade stáť na vycestovaciu položku. 1986-om som si veľmi ťažko v banke v ČSOB, nie v ČSOB dnes sa to volá VÚB. V Štátnej banke som si vybavila protekčne devízový príslub a bolo treba v rade stáť neviem od kolkej do kolkej ale už som tam nezostal, nevládala som. Potom v robote jeden prišiel, poslali ho za mnou, že na diplomovku potrebuje vedúceho diplomovej práce. Ja sa na neho pozerám, vy ste nejaký starší, vy ste diaľkový študent, kde vy robíte? No, na polícii. A vedela som, že nič nevie. Ja vám to vypracujem, ale vy mi prinesiete vycestovaciu doložku. Stalo sa.

A: Kam ste vtedy cestovali?

B: Do Švajčiarska.

A: Aký bol rozdiel medzi západom a čo bolo tu?

B: Ja som vždy mala problémy, keď som sa vrátil, musela som sa dva týždne aklimatizovať. Ľudia boli nevlúdny, nepríjemný. To na západe nebolo, tam ľudia nevrčali. Keď som vošla do obchodu, tak na mňa nikto nevrčal.

A: Boli aj také rozdiely, že tu to funguje lepšie ako tam?

B: To som nepostrehla.

A: Boli ste niekedy aj v Izraeli?

B: Áno, hneď ako sa dalo. Ešte sa nechodilo z Bratislavy, ale z Prahy. Bola som tam tri týždne. Chcela som to využiť, pretože som vedel, že čím ďalej, tým sa budem ťažšie pohybovať a chodiť. Mám tam príbuzenstvo.

A: Aký to bol pocit prísť tam?

B: Veľa som z toho nemala. Len čo som pochodila príbuzných a veľa priateľov som mala a chodila som od jedných k druhým. S každým som sa snažila stretnúť, pretože štyridsať rokov som ich nevidela. A všetci sa snažili mi niečo ukázať. Veľa som toho nevidela, ale bola som v Jeruzaleme, v Tel Avive, v Cézarei a v Akku a Natánii a pri mŕtvom mori na Masade.

A: Čo vás tam v Izraeli najviac ohúrilo?

B: Masada. Masada to bolo niečo úžasné aj tá história toho, tým som bola celkom unesená aj tou atmosférou. Celým, čo tam bolo. Potom mi hovorili, že tam vojaci chodia prísahu skladať. Tá atmosféra najmä pôsobí. Samozrejme aj múr nárokov. To som si uvedomila, od kedy to tu je. Treba sa toho dotknúť.

A: Aj ste tam strčili niečo?

B: Nie, nie som poverčivá. To bolo pre mňa len symbolické. Chodila som vždy z niekým z príbuzenstva.

A: Povedzte bolo tam aj niečo čo sa vám nepáčilo, zaskočilo vás to?

B: Spoznala som Izraelcov ako chupe. To je taká drzosť, preceňovacia. To je taký špecifický výraz to sa do slovenčiny ani nedá preložiť.

A: Teraz by som sa chcel opýtať, ste spomínali, že ste vôbec neboli pobožná. Držalo sa u vás niečo po vojne?

B: Nič. Moja mama po vojne povedala, že ten Boh, ktorý to dopustil, to nie je Boh a vypovedala mu lásku doslova. Nevkročila už do synagógy.

A: Ani na Jom Kipur?

B: Nikdy, ani sme sa nepostili. Jedine, že sa robili koláče na tie sviatky. Len to sa zachovalo. Napríklad ani v piatok nezažínala sviečky. Otec však zomrel v 1948-om a ten k tomu vôbec nemal vzťah. Čo je zaujímavé, tak mám brata, ktorý chodil do Ješivy a ten to tiež odhodil. My sme sa všetci stali ateistami.

A: Teraz by som sa chcel opýtať na život v socializme. Dotklo sa to, ten rok 1948...

B: To sa ma ešte nedotkol. Uvedomovala som si, že to je zmena. Potom sa hovorili také sprosté heslá, to sa pamätám, že bez veľkej októbrovej socialistickej revolúcie nebolo by, nebolo by 1918. Československo.

A: To v akom kontexte?

B: To všetko revolúcia. Aj tí ľudia z toho ... To bola volovina. Vtedy som si uvedomovala, tie rozpory, ktoré sú násilné prerábanie histórie.

A: Je niečo také, čo ste si vyslovene všimli, že čo bolo predtým inak a potom to vyšlo úplne inak? Knihy...

B: Nie, to išlo postupne, to si človek až tak neuvedomoval. Dokonca ja som maturovala 1949-oma a prišla som sem na vysokú školu, na tú techniku a ja som zapadla do tej ČSM vtedy. Aj som to istý čas robila. A v 1951-om roku po Slanskiáde mi vyrobili jeden prúser, že som čo ja viem... triedny pôvod, karieristka, zlý vzťah k manuálnej práci. Ale toto bola pravda, len dobrý vzťah k štúdiu to sa neoceňovalo. Viete, ja som bola výborná študentka. A vyhodili ma zo školy. Potom sa to ale vybavilo a vylúčili ma z ČSM. Neviem či som vám spomínala, že ten výbor zasadla na toho prvého mája, že čo má byť.

A: Áno.

B: Takéto veci mi robili. To bola jednoznačne Slanskiáda.

A: Teraz by som sa chcel opýtať, otázky ktoré sa týkajú po roku 1989...

B: A to vás nezaujímá ako ma tridsať tri rokov buzerovali vo fabrike kvôli môjmu zlému kádrovému materiálu?

A: Tak nám o tom porozprávajte...

B: keď ma vylúčili zo školy, tak to bolo ČSM. Ale rektor z dekanom to neakceptovali. Mne dali taký kádrový materiál, to vypracovalo ČSM a tam sa mi pomstili, že to nešlo. Napísali mi do kádrového materiálu, že dali sme návrh na vylúčenie zo školy, ale materiál sa vrátil z rektorátu, čo svedčí o tom, že tam boli elementy typu Radová. A to som mala v kádrovom materiály. Minule som o tom rozprávala jednej kamarátke a ona sa ma opýtala: „A ty si na to neprišla?“ Ona nie je Židovka. Tak tie elementy to ste vy. Predpokladali, že taký na rektoráte ti to vybavili. To mi minule povedala, to chcelo niekoľko desiatok rokov, ale ja som na to neprišla. Ale je to zrejme, lebo to boli tie päťdesiate roky. Ja som potom doštudovala, dali mi umiestenku do Dimitrovky, do zlého prostredia, zrejme aj moja diagnóza k tomu prispela. V živote som sa odtiaľ nemohla dostať kvôli zlému materiálu.

A: To bolo vtedy začlenené do skupín, aspoň tak mi to vysvetľovali v Čechách, že bola prvá skupina, druhá skupina a tretia.

B: To neviem. Neviem, či som bola v skupine, ale dali ma tam. Najprv som robila v laboratóriu, ja som vtedy mala tuberkulózu. Boli aj slušní ľudia tam. Bol jeden vedúci technického odboru, ktorí bol v komisii, keď som robila štátnicu, takže vedel o tom kto som a čo viem a ten ma potom vzal k sebe. Potom sa to ale vymenilo a prišiel jeden surovo antisemitský šéf a ten kde mi mohol, tak robil zle. Na dovolenku ma v lete nepustil, na Vianoce ma na Dovolenky vyháňal. Ja nelyžujem. Ten mi desať rokov šéfoval.

A: Nedalo sa ani odísť odtiaľ....

B: Nedalo sa. On stála, až mi dáte náhradu. Potom som tam uvarila niekoho, aby tam šiel robiť, pretože ja som robila technológa sírouhlikov. Svinská zlúčenina. Ale ten neni dobrý, potom sa napokon jeden našiel. Ja som odišla odtiaľ. Potom som robila už takú úradničina.

A: Aj sa menili názvy toho podniku?

B: Keď ja som nastúpila, tak to bol závod Juraja Dimitrova a v 1953-om sa to zlúčilo s bývalým závodom Mieru a dostalo to názov Chemické závody Juraja Dimitrova. Celí svoj

život som tam robila. Na moje veľké šťastie, že som odišla od toho antisemitu k prvému januáru 1968 a dostala som sa k jednému šéfovi a chceli ma poslať na služobnú cestu do USA a do Kanady. Ten antisemita by mi to nikdy nedovolil a tento povedal, že nech idem.

A: Aj ste sa tam dostali?

B: Ja som tam bola. To bola dvoj alebo koľko týždňová cesta. Najprv sme boli v Kanade a potom v USA. Súvisela to s tým sírouhlíkom. My sme išli tam, to bola referenčná cesta, pretože tam bol jeden nový patent, ja som vtedy bola jediný expert v Československu a chceli ma odtiaľ vysáňkovať, tlačili sa tam druhý, ale nepodarilo sa to. Bola som tam, to bolo veľmi zaujímavé.

A: V tých Spojených štátoch a v Kanade ste robili?

B: Nie, tam sme boli v prevádzke a potom bola diskusia s tými pracovníkmi. Kládla som otázky a nedostal som odpovede. To kryje patent, on to nevedel. Totiž. Práve ten šéf našej skupine prestaňte, on to nerozumie.

A: Ako je možné, potom kto sa do toho rozumel, keď nie on?

B: Tak ja som sa potom... takto to potom dopadlo, on nevedel jednoduchú otázku, ktorú som kládla, ktorá súvisela s tým.

A: Takže tí experti, ktorý tam boli, boli slabší ako vy?

B: Slabší ako ja.

A: Všeobecne sa to dá povedať...

B: Nie, všeobecne to neplatí, ale v takom zapadákovke, takto ja som bola v Kalgari a výrobná bola vo Fort Sascacevan. To je medzi Kalgari a Edmontonom. To sme tam takým malým lietadlom leteli. A tento chlap ten bol v tom Kalgari. No a potom sme šli do USA a tam sme boli v Huston – a potom sme išli do Philadelphie a tam bola tá firma, ktorá mala prevádzku v Hustone a tam sme potom tie otázky a všetko, lebo tam boli tí experti. Potom sme šli domov.

A: Odtiaľ ste leteli priamo domov?

B: Nie, najprv sme šli do Švajčiarska Le Cham, to sa potom predĺžilo, pretože bola o tom reč, že kúpime tú výrobu toho sírouhlíka. To bola moderná výroba.

A: Vy ste technológiu chceli kúpiť?

B: Áno. Licenciu na technológiu a patent. Ja som to tu analyzovala, pretože nám potom poskytli tie podklady. A to všetko bolo tak urobené, že budeme zastupovať tú firmu v Európe. My by sme mali byť prvý v Európe a ja som mala byť v tej skupine technológ. Prišiel 1968-y rok a potom to padlo. 21. august a bol koniec. Žiadne vzťahy, nič z toho nebolo.

A: Tí ktorí boli vonku, nemali potom problémy z toho?

B: Nič z toho nebolo, však vedeli, čo sa tu stalo. My sme sa nič nezaviazali, tam boli len ústne zmluvy.

A: Rozumiem, len či vy ste nemali problémy, za to, že ste v tom období boli vonku?

B: Nie, potom bolo už také mäkkšie obdobie. To nebolo tak ako sa hovorí o disidentoch a tak. Vo fabrike sme mali len pohovory, nasypali sme si popol na hlavu, že k soviatom máme dobrý vzťah, pretože nás oslobodili v 1945-om. Tým to bolo vybavené. Tam neboli žiadne

problémy. Tam už som mala to renomé, že čo viem a stáli o mňa. Chcela som aj odísť, ale nepustili ma.

A: Dokedy ste tam boli?

B: Do penzie. Ja som mala nárok na penziu v 1983-om roku už ako mladšia kvôli 255-e. a ešte som tam zostala tri roky na pol úväzku. To boli najkrajšie časy vo fabrike, lebo ma prosili, aby som zostala. Robila som, čo som pokladala za dobré. Kto si čo odo mňa zaslúžil, to aj dostal. Vedela som, že keď som doma zostala, tak som doma zostal. Potom v 1986-om som mala zmluvu, vždy som mala zmluvu a tú mi obnovovali. Ja som mala zmluvu do júna 1986 a prosili ma na kolenách aby som nastúpila. Medzitým som išla do Švajčiarska. A keď som odchádzala, tak som vypracovala všetky papiere na priatie a len aby ma neprijali. A urobili to, neprijali ma. Ja celá, prišla som domov.

A: prečo vás neprijali?

B: lebo museli znížiť počet pracovníkov a prepúšťali týchto.

A: A viete mi povedať prečo a ako skrachovali tieto závody?

B: To som už ja, ja som do toho závodu už nevkročila a vôbec ma to nezaujímalo. Ja som mala negatívny vzťah k tomu závodu. Ja vždy hovorím, že najkrajší deň môjho života bol 30. jún 1986, kedy som povedala zbohom. A potom som začala doma robiť preklady. Ja som pracovala do roku 1991.

A: Akým prekladom ste sa venovali?

B: Tak z nemčiny do slovenčiny a tlmočiť som chodila, keď ma zavolali. Aj v Salzburgu som bola. Mala som tých svojich konštantných zákazníkov. Pre ÚEUV som robila stále. Oni vydávali stále tie propagačné brožúry, môžem vám ich aj ukázať. Tie boli v angličtine a v nemčine a tú nemčinu som robila ja. Veľmi dobre sa mi s nimi spolupracovalo, a potom tam prišla nová riaditeľka a tá nechcela so mnou spolupracovať.

A: Prečo?

B: Z nikým z bývalého riaditeľstva. Viete už som mala neviem koľko rokov.

A: Nastali nejaké veľké zmeny po roku 1989?

B: Keby som bola bývala mladšia, inak takto som nič nezbadala. Ja som bola celá šťastná. Ja sa pamätám, že som ležala v nemocnici, keď sa to celé dialo. Strojček mi dali 6. ho decembra na Mikuláša 1989 a predtým som ležala v nemocnici a dostala som cez víkend priepustku z nemocnice a zapla som si televízor a ja som tam vyskakovala, že čo sa deje. Ja som bola tak euforická, viete, že to sa nedá povedať. To bol taký zážitok, kým nezačali tie svinstvá, trvalo to čo ja viem tri mesiace, bolo mi to jasné, že to je len eufória ale ja som sa tomu tak oddávala. Ja som to tak...

A: Máte aj taký zážitok, na ktorí sa pamätáte z toho obdobia?

B: Ja vám poviem jeden zážitok. Takto v deväťdesiatom, alebo v 1991-om prvom tu bol môj bratranec z Izraela, ja som ani neuviedla do životopisu, že tu mám rodinu. Boli tu asi týždeň, u mňa býval z manželkou. Stretla som manželku toho, ja som ho volala Emilko Komunista, u nás robil. Bol postrach, že udá. Ja som si veľmi nedávala pozor. A takto nevyprávajte, lebo sa vám to nemusí vyplatiť. Ja som mu povedala, že keď budem mať nepríjemnosti, tak budem vedieť, kto mi ich urobil. A stretla som jeho manželku a ona ako s máte? „No práve tu mám svoju rodinu z Izraela, ktorú som pred komunistami štyridsať rokov zapierala!“ Z toho som

mala veľkú radosť. A potom, že sa dalo cestovať. Bola som v Izraeli, bola som vo Švajčiarsku. Ale potom to prestalo, lebo som už nemohla.

A: A čo sa týka toho sortimentu v obchode.

B: No tak samozrejme, najprv nebolo nič dostať. Ja som nikdy nebola taká. Ja hovorím, že ten obchod je veľmi dobrý a neviem ako sme nakupovali voľakedy.

A: Ako to bolo voľakedy?

B: No tak prišla som z roboty a postavila som sa do radu do Pokroku. Pokrok bol na poschodí, rad bola až celé schody dole a tam som stála a čakala a kúpila som čo mali.

A: To sa jednalo o aký tovar?

B: No o potraviny. Keď som potrebovala voľačo textilné o topánkach už nerozprávam, lebo mám nadmernú nohu, tak na oblečenie som si dávala šiť. Ja som nechodila už potom po obchodoch, lebo som nevládala chodiť. Mala som kopec známych, ktorí mali to hobby, že chodiť, tak ja som vždy vedela, čo kde majú. Potom som chodila služobne do Prahy a tam sa lepšie nakupovali tie veci. Tam som vždy mala niečo v pláne, že sa pozriem do domu módy a do tých obchodov na Václaváku. Tam som si všetky veci nakúpila, čo som potrebovala.

A: Čo robievate teraz vo voľnom čase?

B: tá moja choroba, len počítač, korešpondencia, maily, na internete občas. Dostala som sa k adrese Jad vašemu a sa rozčuľujem, lebo a sú tam zoznamy ľudí, ktorých som poznala, ktorý zahynuli. Pekné veci mi posiela všelikto a píšem a telefonujem a mne telefonujú. Toto sú veci, ktoré robím. Aj niekto príde...

A: Teraz by som sa opýtal, zaujímalo by ma, čo si myslíte o takýchto výskumoch, čo sa teraz rozprávame.

B: Som rada, že aby tí čo prídu mali, síce ich to nebude zaujímať, ale aspoň aby to bolo. Všetka za to ja som tie interview dala.

Fotografie:

4.

A: Opýtal by som sa na fotografiu číslo štyri, na ktorej je vaša mamička. Pri akej príležitosti vznikla?

B: To bolo zamýšľané ako fotografia pre pas, lebo v 1942-om sme chceli ujsť do Maďarska, lebo môj otec mal brata, ale ten brat neprežil a ani my by sme neboli prežili. A predtým poslal ten strýko pre nás dvoch chlapov, ktorý nás mali previesť. Ja som bola noc predtým úplne hysterická, strašne som sa bála a horúčkami stúpala, tak sme potom zostali tu. Môj otec mal sestru, Johana Adler, mala troch synov, štyroch jeden potom zomrel a ostatný šli do Palestíny. Keď Hitler prišiel do rakúska, tak ona išla do Topolčian a v novembri 1938, to bola keď bola Arbitráž, keď odstúpil to územie, tak jeden deň to bolo územie nikoho. Židov vtedy pozbierali a nechali ich pod holým nebom, vtedy viem, že pršalo. Ona odtiaľ potom odišla do Brna a z Brna ju zobrali do Terezina a tam zahynula.

7.

A: Na fotografii číslo 7...

B: Ma drží môj brat vzadu, ja som sa vtedy učila chodiť. Za každým, keď ma nastavil, a išiel k svojmu fotoaparátu, tak som utekala za ním. To je pekná fotka, mne sa to ľúbi.

13.

A: to som ja. Sedím prvá zľava, to sú dve dievčatá. Druhá zľava je Friedmanová, a vedľa je Sternová. Štvrtá je Šimková, vedľa je Dežo Šimko. Ten Dežo Zahynul v Izraeli. Ten stojaci vľavo je môj brat. Tie tri sú Kinderfreuleine. Prvá zľava je naša. Veda je Evi Sternovej a ta posledná je Šimkovcov. A to dievčatko(prvé sprava) neviem kto je, to si nepamätám. Rok, tak tu som ja mohla mať šesť – sedem rokov.

14.

A: Vznikla pri akej príležitosti?

B: Moja mama bola na liečení v Karlových Varoch a otec ju chce prekvapiť fotografiou detí.

15.

B: V pravo je moja sesternica Lily Goldbergerová z Hlohovca. Tá zahynula cez povstanie tak, že ich chytili a zavreli do maštale. Maximilánova dcéra.

B: to je spisovateľ Róna, jeho syn je sochárom v Prahe. Róna napísal Holokaust po Slovensky. On to troška humoristicky ladil. On tú Lily spomínal z Hlohovca, že chodili do jednej triedy, ale že bola deportovaná. Ja som si obstaral cez Fedora Gála jeho adresu a telefónne číslo. Napísala som mu list, že nebola deportovaná, že nebola deportovaná a že ako zahynula.

16.

B. To bolo pri príležitosti jedného púrimového vystúpenia. Ja som tam mala jedni bledomodré šaty. Ja som baletila. Len pri tom fotografovaní som nevedela držať tak tie nohy, tak mi ich podložili.

17.

B: to je 1939 Sliač kúpele. Zľava prví je môj brat Rudolf, potom to dievča som ja, to je mama veda mňa. Tí dvaja tam sú Schlüslerovci. Ten Harry ten zomrel pred rokom. Oni tiež prežili vojnu tí Schlüslerovci.

A: Oni pochádzali z Topoľčian? Ako sa im podarilo prežiť vojnu?

B. Ano, oni sa ukrývali v Bratislave u niekoho celé tri roky.

A: potom sa vystaňovali?

B: nie, tu žili. Ten Harry tuná zomrel minulý rok. On so mnou chodil na vysokú školu, on je môj spolužiak.

18.

A: To je rok 1940. To je Hašomer Hacair, to sme boli kvúca, to bol krúžok. Z tých štyroch som len ja prežila. Takto to je Erika Poláková, to som ja, to je Ružen Steinerová, tá bola presne o rok staršia ako ja, neprežila a tá sa volala Weiszová Lily.

19.

B: To je to isté, kvúca. To je jeden Turtltaub zvaný Turiša, ktorý bol ako náš madrich. Prvá zľava hore je Ružena Steinerová, zdruhej strany je Lily Poperová, ktorá bolatri roky v Osvienčime prežila. Veda nej v pravo som ja. tu na dole, toto je Greta Neumanová, Greta Rosenzweigová, tá žije v Amerike a toto je Lily Weiszová, čo zahynula.

20.

B. To je zas tá kvúca. To mohlo byť 1941, lebo tie šaty som mala vtedy. Tak toto je Gréta Neumanová, Gréta Rosenzweigová, Erika Poláková, Ružena Steinerová a ja.

A: prečo máte všetky rovnaké šaty?

B: Matrózky sa vtedy nosili, lebo to bolo v móde. Všetky mali biele podkolenky. Potom keď začali nosiť Hitlerovci biele podkolenky, tak my sme už nenasili.

21.

B: Tak to je moja trieda, 1942 rok. To je židovská ľudová škola, to sme boli ešte pred deportáciami. Dolný rad chlapci zľava. Valter Deutelbaum, zahynul. Tibor Neumann, žije v Izraeli, tomu amputovali oby dve nohy po vojne, lebo mal omrzliny. Robert Büchler, Fero Goldner, ten zomrel vlani v Izraeli. Miky Bröder, ten žije v Prahe. Toto je Jožo Kornfeld, ten zomrel dosť mladý v Izraeli. Toto je neviem kto. Dole sediaci je Pali Schlüsler. Nad ním je Palo Velvárt, jeho brat žije v Izraeli, on aj bol v tom filme Miluj bližneho svojho. Druhý rad zhora zľava doprava. Dežo Šimko. Andlbaumová, to dievčatko za Ester sa volá Hedviga Fedmanová. Toto je Müllerová Matilda. Toto je Lily Friedmanová, kto je toto, neviem. Vedľa Lily neznáma. Ďalej Herta Náglová, zahynula. Ten Dežo žije, ale tie dievčatá čo som čítala tých päť, tak zahynuli. Už viem, kto je toto Babika Boková. Tá prežil a zomrela v Izraeli. Vedľa Herty je Božena Steiniczová. No a tento rad na tým zľava prvá som ja. Druhá je Fricka Fischerová, tá zahynula, vedľa je Gerda Hauptová, tá prežila. Tú čo ju je len troška vidieť, tú neviem. Vedľa je Ica Birmanová, ale Júlia. Toto bola Judita Eksteinová, toto bola Züsová, toto bola Ružena Schönfeldová, toto je Lida Weiszová prežila vojnu, toto je Mini, a to je Spitzerová Erzi. A ten chlapec neviem kto je.

22.

B: No tak toto je už v 1941-om 1942-om ale ešte pred deportáciami, lebo to sú ešte všetky dievčatá. Vtedy oni rozdelili. Nie to museli byť 1941. To vidím podľa učiteľky Weiszovej. Oni vtedy v 1940 vyhodili všetkých židov zo všetkých škôl. A židovská škola musela otvoriť šiestu a ôsmu triedu pre tých školopovinných. Oni umiestnili, že šiesta trieda, to sme boli siedma, a chlapci siedma, ôsma bola jedna trieda a dievčatá siedma a ôsma sme boli jedna trieda. Tak toto je šiesta trieda,

23.

B: to je brat. Tu vyzerá ako... vtedy chodil do Ješiva, vyhod'te tú fotku.

24.

B: Toto je Nováky Kartonáž a tam samozrejme nepoznám každého. Úplne v spodnom rade je štvrtý zľava zdola je Ervin Gubič. Vedľa neho je Vilo Steiner. Sprava je Palo Fésúss. Prvý stojaci zľava je Vogel. A tá mala hlavička biela je hlava môjho otca. Toto si nepamätám. Druhá slečna štvrtá rada je Steinerová, sestra Vila steinera. Toto bola Grossova, piata. Žena Grosa. Šiesta zľava, keď nepočítame pána čo stojí nad ním, je Judita Vogelova.

Tape 3

Side A

B: Šiesta pani stojaca zľava, keď nepočítame tých dvoch pánov je pani Grünbergerova. Tento, toho poznám (Druhý stojaci zľava) Rösler sa volal. Krstné meno si nespomínam. Toto bol Zolo Blum (Pán druhý sprava s fúzami) Zolo Blum, hrával na klavíry. Vedľa neho vpravo je Dick, ale neviem ktorí z nich, pretože tam boli dvaja Dickovci a tento bol ten mladší. Horný rad piaty sprava je Honzo Grossman a siedmi sprava je Kornfeld a na ďalšie mená si nepamätám.

A: Čo sa stalo s tými ľuďmi?

B: Tak Kornfelda viem isto, že ho zastrelili v Kremničke, myslím. Ja som bola raz tam v Nemeckej, ako sú tam tie pece, vtedy tam bolo ešte také múzeum a tam bol zoznam zastrelených a tam boli samí, čo z Novák prišli a chytili ich. Boli tam títo Kornfeldovci, celá rodina. Honzo Grossman ten napríklad zahynul. Tá pani Grosová, tá žila, neviem či žije v Izraeli. Judita Vogelová sa rozviedla a druhýkrát sa vydala a žila v Budapešti. A tento Vogel žil v Paríži myslím a neviem, či žije.

A: A toto je fotografia z 1942-ho?

B: Nie myslím že z roku 1944. my sme v 1942-om neboli v Novákoch.

25.

B: To je moja sesternica z Prievidze Trúda. Tá zahynula v 1942-om v Osvienčime. Žila v Prievidze. Ona bola jediná dcéra.

26.

B: To sú dospeli z Hašomer hacair Topolčany – Bogrim. To bolo rozdelené Cofim, Cofim Bogrim. My sme boli Bne mit bar – synovia púšte. Tak poďme na to . Prvé dievča sprava dole- Elza Rosenthalová, tá bola v tom, Osvienčime bola tri roky a prežila. Zomrela pred rokom dvoma v Izraeli. Vedľa nej Hanka Salzerová, neprežila. Soša Schvartzová, vydatá Gubičová za Otu Gubiča. No toto je tá Truda Goldbergerová v pravo. Nad ňou je Jakob Schönfeld, ten emigroval do Palestíny ešte a potom sa sem vrátil ako posol. On sa vrátil po vojne, neviem či po vojne, ale viem že Jakob Schönfeld ešte žije. Toto je Miky Krainer, Schönhauserov strýko je to. Ten v Izraeli. Toto je Laco Krainer, ten zahynul. Tento, myslím, že sa volá Gross s tou čapicou, ten zahynul. Tento chlapec neviem ako sa volá, ale pod ním Bubi Friedberg, práve som včera pozerala v Jad Vašeme, on zahynul. Pod ním je Gyulo Vízner, on zahynul.

27.

B: To je svadba môjho brata v 1952 v Bratislave.

28.

B: To je moja mama vľavo, vedľa nej je môj brat, to je jeho manželka a to je jej mama. Hore je môj druhý brat, ja a toto sú strýkovia a teta mojej švagrinej.